

POLITICA EXTERNĂ A MARIII BRITANII FAȚĂ DE EUROPA 1919-1939 (I)

Sorin ARHIRE*

Cu toate că Primul Război Mondial a reprezentat pentru britanici confruntarea care s-a soldat cu cele mai multe victime - insularii în toată istoria lor nepierzând niciodată atât de mulți oameni¹ - se poate afirma fără a greși că situația Marii Britanii² după sfârșitul Marelui Război era cu mult mai bună în comparație cu cea a celorlalte mari puteri ale lumii. Ea a pierdut doar 5% din populația activă, în vreme ce Franța și Germania au înregistrat pierderi mult mai mari la acest capitol, acestea ridicându-se la 10% și, respectiv, 15%³. Nu au avut loc lupte pe teritoriul britanic, ceea ce a făcut ca distrugerile provocate de război să nu existe practic, iar solidaritatea Imperiului Britanic față de cauza Angliei a fost mai mult decât extraordinară. Germania, care înainte de 1914 devenise mai puternică decât tot continentul la un loc, era acum înfrântă și slăbită din punct de vedere economic de efortul din război, iar flota sa nu mai exista, marinarii germani preferând să se autosabordeze la Scapa Flow. Franța suferise mult de pe urma războiului, distrugerile în partea de nord-est a țării fiind înspăimântător de mari, în timp ce Rusia era cuprinsă de haosul creat de revoluția bolșevică și războiul civil ce i-a urmat. Chiar dacă a existat o creștere a puterii Statelor Unite și a Japoniei după încheierea primei conflagrații mondiale, această modificare a statutului celor două puteri extraeuropene în cadrul relațiilor internaționale nu a constituit un motiv de îngrijorare pentru guvernul de la Londra. Colaborarea din război, limba și cultura comune, erau premise favorabile pentru „relația specială” ce se va forma în decursul secolului XX între cele două puteri anglo-saxone, în vreme ce relațiile cu

---

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: sorinarhire2001@yahoo.com.

¹ Șase milioane de britanici au fost înrolați în armată în timpul Primului Război Mondial, din care 723000 și-au pierdut viața (88% din aceștia au murit pe câmpul de luptă), în timp ce 1,7 milioane de militari au fost răniți. Pierderile umane ale Marii Britanii au fost la jumătatea celor pe care le-a avut Franța, dar au fost de douăzeci și cinci de ori mai mari decât cele ale SUA. Ca atare, poziția diplomatică a britanicilor la conferința de pace ce a urmat războiului a fost undeva între poziția franceză și cea americană (Arnstein 1988, p. 262, 266).

² Termenul Marea Britanie va fi folosit pe parcursul întregii lucrări, deși, așa cum se știe, nu este tocmai corect. Denumirea oficială a statului este Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, o formulă prescurtată a acestei denumiri oficiale fiind aceea de Regatul Unit. Adesea se fac confuzii între termenii Anglia, Marea Britanie și Regatul Unit, cu toate că există diferențe semnificative. Anglia este doar una din țările regatului, Marea Britanie fiind compusă din Anglia, Scoția și Țara Galilor, în timp ce Regatul Unit cuprinde și Irlanda de Nord. Câteodată, numele Britania este folosit pentru a desemna Regatul Unit. Din punct de vedere geografic, sintagma „insulele britanice” se referă la Regatul Unit, precum și la Republica Irlanda (Britannica 1994, p. 1).

³ Farmer 1996, p. 1.

Țara Soarelui-Răsare erau încă reglementate de tratatul de alianță din 1902⁴, document care de fapt a fost în vigoare și în timpul războiului.

Cu toate că în perioada interbelică au existat guverne conservatoare, laburiste sau naționale, obiectivele lor au fost în general aceleași. Fără îndoială că interesul primordial al Marii Britanii a fost menținerea păcii, pierderile suferite în timpul Primului Război Mondial determinând atât politicienii, cât și opinia publică să se gândească cu teamă la perspectiva unui nou război. În plus, datorită progreselor realizate în domeniul aviației, arhipelagul britanic devenise vulnerabil în fața eventualelor atacuri aeriene. Deși a existat dorința de a se evita generarea unui nou conflict de dimensiunea celui de la începutul secolului XX, guvernele de la Londra ce s-au succedat în perioada interbelică au avut patru mari obiective, acestea fiind: asigurarea securității Marii Britanii, protejarea principalelor rute comerciale, apărarea imperiului și disponibilitatea de cooperare față de aliați⁵.

Ca de obicei, victoria Angliei în Primul Război Mondial a fost urmată de o dezangajare a politicii guvernului de la Londra față de Continent⁶, deși britanicii au rămas în perioada interbelică conectați la problemele Europei mai mult decât ar fi vrut, ei nemaiputându-se întoarce la „splendida izolare” practică în a doua jumătate a secolului XIX și atât de îndrăgită de fiecare insular. Este important de amintit faptul că înainte de Marele Război, dintre toate statele lumii, Marea Britanie era puterea cu cele mai multe interese, responsabilități și, ca atare, riscuri, dar cu toate acestea, Europa era singurul continent în care nu avea niciun teritoriu de apărut⁷.

---

⁴ Alianța anglo-japoneză din 30 ianuarie 1902 a fost semnată pentru o perioadă de cinci ani, cu posibilitatea de a fi reînnoită înainte de expirare, ea fiind îndreptată împotriva unui potențial pericol comun care era perceput ca fiind reprezentat de acțiunea Franței și, într-o măsură mai mică, de cea a Rusiei în Orientul Îndepărtat. Înțelegerea încheiată între cele două state a fost una din marile surprize produse la începutul secolului XX, întrucât Anglia, care refuzase cu încăpățănare orice alianță cu oricare din statele europene, devenea acum aliata unei națiuni mici, e drept tot insulară, dar „de culoare” care era foarte puțin cunoscută la acea vreme, adică o „japonezărie”. Era pentru prima dată după tratativele dintre Richelieu și Imperiul Otoman când o țară europeană a căutat sprijin în afara Europei. Conform articolelor tratatului, cele două părți contractante își recunoșteau în mod reciproc interesele economice pe care le aveau în China și în Coreea, neutralitatea uneia dintre părți în cazul în care cealaltă parte s-ar fi găsit în conflict pentru a-și apăra investițiile din cele două țări ale Extremului Orient, dar și sprijin reciproc în cazul în care una dintre semnatare s-ar fi găsit în conflict cu mai mult de o putere. Prin această înțelegere cu japonezii, britanicii aveau un aliat care era gata să țină la distanță Imperiul Țarist, fără ca guvernul de la Londra să fie atras în probleme colaterale. Alianța dintre Marea Britanie și Japonia a fost reînnoită în 1905, ea având un rol determinant în victoria niponilor în războiul cu Rusia. (Dreyfus *et alii* 2006, vol. 3, p. 232; <http://www.firstworldwar.com/source/anglojapanesealliance1902.htm>. Pentru a afla detalii despre colaborarea anglo-japoneză, vezi Kurosava 2007, p. 33-45.

⁵ Farmer 1997, p. 11.

⁶ Prin termenul *the Continent* este desemnată Europa așa cum este ea văzută de englezi, arhipelagul britanic nefiind cuprins în această exprimare. Dacă, spre exemplu, americanii iau Europa ca pe un întreg, incluzând și insulele britanice, englezii, scoțienii, galezii și irlandezii înțeleg prin Europa doar partea strict continentală. Ca atare, așa se explică prezența adjectivului *continental* din limba engleză, cu rolul de a desemna diferența culturală în diversele sale aspecte (*continental breakfast/English breakfast, continental sizes/British sizes, continental weather/English weather*, etc) (Anghelescu Irimia 2002, p. 14-15).

⁷ Dilks 1984, p. 184.

„Britanicii și-au îndreptat sentimentele spre izolare, așa cum făcuseră adesea după un mare război. Și-au exprimat îndoiala în legătură cu faptul că războiul își meritase prețul, și-au manifestat resentimentul față de foștii aliați și s-au arătat prietenoși față de foștii inamici”⁸.

Dacă în 1914, sistemul relațiilor internaționale avea Germania, Franța, Italia, Austro-Ungaria și Rusia ca mari puteri, cu Marea Britanie pe jumătate implicată, după 1918 sistemul mai cuprindea doar trei mari puteri – Marea Britanie, Franța și Germania, la care putea fi adăugată și Italia într-o oarecare măsură, în vreme ce Statele Unite aveau vechea poziție britanică de la periferie⁹.

Discuțiile și negocierile care au avut loc în cadrul Conferinței de Pace de la Paris ce au urmat Primului Război Mondial, dar mai ales cele referitoare la încheierea tratatului cu Germania, au fost dominate de cei „Trei Mari”: Woodrow Wilson, David Lloyd George și Georges Clemenceau. La început, atitudinea premierului britanic¹⁰ față de Germania a fost aproape la fel de intransigentă ca și cea a omologului său francez, el promițând alegătorilor din Anglia, înainte de a pleca la Paris, că germanii vor fi obligați să plătească toate cheltuielile cauzate de război, ba chiar că „vom avea grijă să-i căutăm la buzunare”¹¹. Cu siguranță că viziunea inițială, dură, față de soarta Germaniei poate fi explicată de influența exercitată de opinia publică din Marea Britanie, de sacrificiile și eforturile populației în cei patru ani de lupte pentru obținerea mult doritei victorii. Când aceasta a fost în sfârșit obținută, niciun politician britanic nu mai putea să nesocotească dorința oamenilor de rând care voiau „să stoarcă lămâia germană până încep să-i chițâie sămburii”¹². Cu toate acestea, în cea mai mare parte a Conferinței de Pace de la Paris, David Lloyd George a adoptat o poziție de negociere care s-a situat între idealismul lui Wilson și revanșismul ireconciliabil care-l caracteriza pe Clemenceau, faimosul „Tigru”. „Am făcut tot ceea ce era previzibil că se poate realiza, în condițiile în care am stat între Iisus Cristos și Napoleon Bonaparte”, remarca prim-ministrul britanic cu o notă de umor¹³. Însă încercarea de a împăca idealismul american cu coșmarurile Franței s-a dovedit a fi chiar și peste puterile ingenuității

⁸ Taylor 1999, p. 38.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

¹⁰ Cel dintâi prim-ministru al Angliei în sensul modern al cuvântului, în forma care există și astăzi, a fost Robert Walpole cel care a deținut această funcție în timpul lui George I de Hanovra. Întrucât regele era german, el nu vorbea bine engleza, fiind totodată și prea puțin familiarizat cu politica internă a țării, ceea ce l-a determinat să nu dorească să prezideze Consiliul de Miniștri. Regele se mulțumea să domnească, fără a se implica în actul guvernării, acest aspect revenind miniștrilor săi. Tot în aceeași perioadă s-a stabilit și principiul ascendenței primului-ministru asupra celorlalți miniștri, care cu timpul s-a permanentizat. Acest fenomen este unul specific societății engleze, în care instituțiile se nasc și se dezvoltă din necesitățile realității. Dacă un experiment s-a dovedit bun în practică, inovația devine obicei, societatea engleză acceptând-o chiar dacă nu apare nicăieri în formă scrisă (Petrescu 1938, p. 181-183, 197).

¹¹ Kissinger 2002, p. 199.

¹² Farmer 1996, p. 8. Afirmarea îi aparține lui Sir Auckland Geddes, iar în opinia sa, reparațiile pe care Germania trebuia să le plătească aveau un dublu scop: pe de o parte, țările învingătoare și aliatele lor trebuiau să-și acopere cheltuielile făcute în război, iar, pe de altă parte, trebuia ca Germania să fie redusă pentru o bună perioadă de timp la o situație economică precară.

¹³ Arnstein 1988, p. 266.

și dinamicului galez, care, până la urmă, a sfârșit prin a aproba majoritatea măsurilor punitive propuse de francezi împotriva Germaniei.

Sub influența scrierilor lui John Maynard Keynes¹⁴, în special a lucrării *The Economic Consequences of the Peace*, publicată în anul 1919, dar și conform tradiției politicii britanice ca după fiecare război să fie sprijinit fostul adversar în dauna fostului aliat, liderii politici britanici au căutat să atenueze pe cât de mult posibil situația germanilor, mai ales că guvernul de la Londra se simțea oarecum culpabilizat de impunerea unor condiții atât de dure, așa cum erau cele prevăzute în Tratatul de la Versailles. De fapt, după victoria din război și participarea sa la Conferința de Pace de la Paris, din anii 1919-1920, Marea Britanie a adoptat din nou tradiționala sa politică de echilibru între marile puteri ale Europei¹⁵, politică cu care se identificase atât de bine în ultimele trei sute de ani.

Aplicarea balanței de putere în cadrul relațiilor internaționale între statele europene avea deja o lungă tradiție în interiorul „bătrânului continent” la acea dată, dar nicio țară nu s-a identificat atât de bine cu aplicarea acestei politici așa cum a făcut-o Anglia, care a devenit de fapt „custodele” balanței¹⁶. Încrezătoare în capacitatea sa de a se apăra singură în cazul în care ar fi intervenit un pericol, Marea Britanie a refuzat cu îndărătnicie în aproape toată perioada interbelică să devină

---

¹⁴ John Maynard Keynes (1883-1946). Economist britanic format în atmosfera de la Cambridge într-o perioadă când la această universitate activau Henry Sidgwick, Alfred Marshall sau G. E. Moore. Una dintre lucrările sale, publicată în 1936, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, a revoluționat științele economice, deoarece a reprezentat justificarea teoretică a utilizării deficitului bugetar în scopul reducerii șomajului. Pentru a corecta inechitățile sociale, a fost adeptul înlocuirii capitalismului de tip *laissez-faire* cu o amplificare a funcțiilor guvernamentale, propunând practicarea unei rate scăzute a dobânzilor în cazul investițiilor, dar și deschiderea unor programe de lucrări publice. J. M. Keynes a făcut parte din delegația britanică ce a negociat Tratatul de la Versailles. În cartea sa publicată în anul 1919, *Economic Consequences of the Peace*, el atrăgea atenția asupra faptului că obligarea Germaniei de a plăti o foarte mare sumă de bani în contul reparațiilor de război va avea efecte negative și asupra țărilor învingătoare. A avut un rol important în redactarea Raportului Beveridge, din 1942, prin care se propunea crearea unui sistem universal de asigurări sociale în Marea Britanie, măsură prin care urma să se constituie o rețea de securitate socială împotriva sărăciei. A avut o mare influență la Conferința de la Bretton-Woods, prin care s-au creat Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială. Până în anii '70, ideile sale au stat la baza politicilor economice și sociale promovate atât de guvernele britanice, cât și de cele din Europa Occidentală și de Nord (Palmowski 2005, vol. II, p. 14; Miller 2006, p. 408).

¹⁵ Se consideră că inițiatorul acestei politici a fost regele William al III-lea al Angliei, care, fiind olandez prin naștere, avusese mult de suferit din cauza ambițiilor Regelui-Soare al Franței. După ce a ajuns suveranul Angliei, o țară care nu avea interese teritoriale în Europa, el s-a preocupat de formarea unor coaliții ce aveau menirea de fiecare dată de a zădărnici planurile lui Ludovic al XIV-lea (Kissinger 2002, p. 60).

¹⁶ „Custodele” balanței sau echilibrului nu se identifică cu strategiile unei națiuni sau ale unui grup, obiectivul său constând în menținerea balanței, fără a ține cont de politicile concrete pe care ea le servește. Ca atare, țara care și-a asumat rolul de echilibrator al sistemului va sprijini când o tabără, când pe cealaltă, ghidându-se după situațiile relative care există. Ea va sprijini întotdeauna tabăra mai slabă, în detrimentul celei puternice, după care, datorită caracterului instabil și precar al echilibrului de putere se va retrage într-o atitudine de detașare prudentă, pentru ca mai apoi să-și poată arunca din nou greutatea pe talerul mai ușor. Ca o consecință a acestei politici, statul care este în postura de „custode” al balanței poate fi într-o perioadă foarte scurtă de timp, în mod consecutiv, prietenul și dușmanul tuturor marilor puteri, dar cu condiția ca ele să amenințe în mod succesiv balanța (*The Berkeley Daily Planet*, din 27 mai 2010).

aliată cu vreunul din statele europene, ea devenind arbitru sistemului, ceea ce a făcut ca instaurarea dominației unei națiuni sau a unui grup de națiuni să fie imposibilă. Exprimată într-o formulă incipientă încă de pe vremea lui William Pitt cel Tânăr, la finalul secolului al XVIII-lea, acest mod inedit de a acționa în domeniul relațiilor internaționale a fost definit și de spusele lordului Palmerston, cu cincizeci de ani mai târziu:

„Consider că adevărata politică a Angliei constă în a fi campioana justiției și a dreptului; ea trebuie să meargă pe această cale cu prudență, fără să ajungă *Don Quixote*-ul omenirii, dar acordând influența și sprijinul ei pretutindeni unde i se va părea că vede dreptate și combătând tot ce i se va părea nedrept. Atâta vreme cât ea se va arăta prielnică dreptului și dreptății, ea nu va rămâne singură. Ea va fi sigură că va întâlni un alt stat cu suficientă putere, influență și greutate pentru a o menține și ajuta pe linia politică pe care va găsi cu cale să o urmeze. Astfel încât trebuie să spun că este o politică strămtă aceea de a considera anume sau anume stat ca fiind merit să fie eternul adversar sau eternul prieten al Angliei. Nu avem nici aliați, nici dușmani veșnici. Numai interesele noastre sunt eterne și perpetue și este de datoria noastră să veghem asupra lor”¹⁷.

Divergențele dintre britanici și francezi au început să se manifeste imediat după încheierea războiului, deoarece Foreign Office-ul se temea că după înfrângerea categorică a germanilor, Franța era prea puternică, iar Germania prea slabă, astfel că britanicii au căutat de fiecare dată să echilibreze balanța de putere pe continent, sprijinind ca de obicei fostul inamic împotriva fostului aliat.

Winston Churchill menționează o discuție pe care acesta a avut-o cu David Lloyd George în seara zilei de 11 noiembrie 1918, la un dineu, acolo unde dialogul între cei doi a avut loc în următorii termeni: „Da, [...] vreau să vă spun că imediat după armistițiu v-am găsit inamicul Franței”. La această afirmație primul-ministru din acea vreme a răspuns: „Ei bine, oare nu asta este politica noastră tradițională?”. Marea Britanie era conștientă de faptul că Franța va fi în următorul deceniu cea mai mare putere continentală, iar, ca atare, au fost luate măsuri ca această creștere a puterii franceze să nu depășească o anumită limită după care să nu mai poată fi oprită, atitudinea Londrei fiind justificată atât de situația militară și economică a Hexagonului, cât și de amintirea epocii lui Napoleon Bonaparte care nu era deloc îndepărtată pentru acea vreme¹⁸. Raționamentul conform căruia Franța era puterea ce domina continentul european din punct de vedere militar, iar Germania beneficiase de un tratament mult prea aspru, era fără îndoială corect pe termen scurt, dar s-a dovedit dezastruos pe termen lung, liderii britanici nesusținând de unde avea să vină adevărata sursă a pericolului pentru securitatea arhipelagului britanic¹⁹. Miturile au însă o viață lungă, eventuala reparație a fostei „superputeri” franceze stârnea o vagă neliniște pentru echilibrul european ce cu greu fusese

¹⁷ Lăzărescu 1973, p. 192-193.

¹⁸ Pekić 2008, p. 384. În Germania, ca și în Spania de altfel, la începutul secolului XX mamele încă își mai speriau copiii neascultători cu venirea lui Napoleon (Judt 2011, p. 154).

¹⁹ Kissinger 2002, p. 217.

restabilit²⁰. Doar începând cu anul 1934, și nici atunci în unanimitate, Germania a început să fie percepută ca principala amenințare pentru Marea Britanie²¹.

„Franța și Marea Britanie, a căror unitate era esențială pentru menținerea unei umbre de echilibru de forțe în Europa, se fixau cu priviri fioroase, frustrate și neînțelegătoare, în vreme ce adevăratele amenințări la adresa echilibrului – Germania și Uniunea Sovietică – rămăseseră deoparte, consumându-și posac resentimentele. Marea Britanie exagera peste măsură puterea Franței; Franța la rândul ei supraestima spectaculos propria capacitate de a se folosi de Tratatul de la Versailles ca să compenseze inferioritatea din ce în ce mai pronunțată față de Germania. Temerile Marii Britanii în legătură cu o eventuală hegemonie franceză pe continent erau absurde; convingerea Franței că putea domina politica mondială dacă reușea să țină Germania îngenunchată era o expresie a amăgirii aseasonate cu puțină disperare”²².

Chiar dacă pe aproape toată durata elaborării Tratatului de la Versailles au existat divergențe între anglo-francezi în legătură cu trasarea viitoarelor frontiere ale Germaniei învinse, Parisul propunând fie fixarea graniței franco-germane pe Rin, fie chiar desprinderea Renaniei de Germania²³, propuneri care nu au fost deloc agreate la Londra, nimic nu a înveninat mai mult relațiile dintre cele două state ca problema reparațiilor²⁴.

Pe fondul restanțelor la plata sumelor de bani pe care Germania le datora, anul 1921 a fost martorul unei continue deteriorări a relațiilor dintre Marea Britanie și Franța, întrucât cele două țări victorioase în război aveau viziuni diferite de tratare a acestei situații. Guvernul francez condus de Aristide Briand se pronunța pentru luarea unor măsuri coercitive care să permită strângerea datoriilor pe care le aveau de plătit germanii, așa numita politică *main au collet*, în vreme ce guvernul de la Londra s-a opus tot timpul aplicării sancțiunilor²⁵. Așa cum se știe, în cadrul

---

²⁰ Boia 2010, p. 95.

²¹ Dilks 1984, p. 184.

²² Kissinger 2002, p. 218.

²³ Franța, care avea graniță comună cu Germania și care mai suferise în 1871 o înfrângere categorică din partea Prusiei, dorea o fragmentare cât mai puternică a teritoriului locuit de vorbitorii de limbă germană, o politică ce amintea de celebra *raison d'etat* a cardinalului Richelieu. Ea a propus dezmembrarea Germaniei și crearea unei republici independente a Renaniei care să joace rolul unui stat-tampon. Pentru ca propunerea să fie mai tentantă, liderii francezi au promis chiar că nu vor cere despăgubiri de război de la acest stat renan, care cu siguranță ar fi gravitat în orbita Parisului. Propunerile francezilor nu erau chiar inedite, avându-se în vedere faptul că existase un precedent în anul 1815, atunci când au fost create Țările de Jos (cu o populație parțial francofonă), cu scopul de a reprezenta o barieră în calea unei viitoare expansiuni franceze. În cazul în care s-ar fi reușit desprinderea Renaniei de Germania, frontiera franco-germană ar fi fost reprezentată de Rin, ceea ce ar fi însemnat un câștig teritorial pentru Franța de 28000 km², cu o populație de 5,5 milioane de locuitori (Kissinger 2002, p. 205; Boia 2010, p. 93-94).

²⁴ Până la Tratatul de la Versailles, faptul că învinsul plătea despăgubiri devenise o regulă, iar partea învingătoare solicita suma de bani doar în virtutea victoriei obținute, fără a fi obligată să invoce vreun alt motiv. Astfel, în urma războiului franco-prusac, din 1870-1871, Franța a fost nevoită să plătească 5 milioane franci-aur, la fel stând lucrurile și în urma păcii de la Brest-Litovsk, când Rusiei bolșevice i s-a impus plata a 3 miliarde de ruble. În noile condiții din 1919, aliații au ajuns să creadă că reparațiile de război aveau o justificare morală, baza acesteia fiind reprezentată de articolul 231 al tratatului (Kissinger 2002, p. 222-223).

²⁵ Hall III 1978, D 1121.

tratatului semnat în 1919 nu s-a precizat suma pe care Germania urma să o plătească, dar pe baza articolului 231, cel care stabilea că vinovăția declanșării războiului mondial aparține în totalitate celui de-al Doilea Reich, s-a specificat fără niciun dubiu că germanii vor fi aceia care vor plăti „oalele sparte”²⁶. Stabilirea sumei, care, în final, a fost de 132 miliarde mărci-aur²⁷ a generat dispute aprinse între francezi, englezi și germani, primii dorind să încarce nota de plată cât de mult posibil, britanicii fiind pentru micșorarea ei, în vreme ce ultimii nu au manifestat nici cea mai vagă dorință de cooperare²⁸. David Lloyd George, sprijinit în atitudinea sa și de unii membri marcanți ai guvernului, printre care H. A. L. Fisher, ministrul Educației, generalul Jan Smuts, Philip Kerr și Lionel Curtis, membri ai secretariatului primului ministru, a adoptat o atitudine moderată față de germani, el fiind adeptul ca Germania să-și reia statutul de mare putere²⁹.

Funcționarea nou-înființatei Ligi a Națiunilor la Geneva a constituit un alt prilej de confruntare a celor două democrații occidentale, la care se adăuga și nemulțumirea britanicilor față de politica Quai d’Orsay-ului³⁰ de a atrage în orbita sa statele din Europa Central-Răsăriteană, ceea ce guvernul de la Londra a considerat a fi semne clare ale dorinței Franței de a-și instaura o nouă hegemonie în Europa, asemănătoare celei de la începutul secolului al XIX-lea. Diferențele dintre concepțiile și politicile britanice și franceze față de Liga Națiunilor au dus în final la instaurarea unui blocaj atât la nivelul luării deciziilor politice, cât și la o neputință de a acționa împotriva amenințărilor care au apărut la adresa ordinii internaționale, așa cum fusese ea instaurată după sfârșitul Primului Război Mondial³¹.

„Francezii doreau ca Liga să evolueze spre un sistem de securitate direcționat împotriva Germaniei, iar britanicii o considerau ca un sistem de conciliere care urma să includă Germania. Francezii credeau că ultimul război fusese cauzat de agresiunea germană, iar britanicii au început să considere, din ce în ce mai des, că el fusese declanșat dintr-o greșeală”³².

---

²⁶ Articolul 231 specifica că: *“The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies.”* / Guvernele aliate și asociate declară că Germania acceptă responsabilitatea sa și a aliaților ei pentru toate pierderile și toate daunele suferite de guvernele aliate și asociate, precum și de naționalii lor, ca o consecință a războiului ce le-a fost impus de agresiunea Germaniei și a aliaților ei (<http://www.firstworldwar.com/source/versailles231-247.htm>).

²⁷ În anul 1921, atunci când a fost stabilită suma pe care germanii trebuiau să o plătească, 132 miliarde mărci-aur erau echivalentul a aproximativ 40 miliarde de dolari, ceea ce la începutul anilor '90 ai secolului XX reprezentau 323 miliarde de dolari. Având în vedere faptul că moneda americană s-a depreciat puternic în ultimii douăzeci de ani, se poate afirma fără a greși că Germania ar fi trebuit să plătească, la valoarea dolarului de astăzi, astronomică sumă de aproximativ 500 miliarde de dolari (Kissinger 2002, p. 223).

²⁸ Taylor 1999, p. 45.

²⁹ Morgan 1996, p. 759-760.

³⁰ Quay d’Orsay-ului este situat pe malul stâng al Senei, în Paris, lângă Palatul Bourbon. Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea clădirea a găzduit Ministerul de Externe, ceea ce a făcut ca sintagma Quay d’Orsay să fie sinonimă cu acest minister al Franței (http://www.diplomatie.gouv.fr/mae/visite_orsay/ind_orsay.gb.html).

³¹ Morgenthau 2007, p. 488.

³² Taylor 1999, p. 42.

Iar acestea nu erau deloc singurele puncte în care viziunile celor două mari puteri învingătoare difereau. O sursă continuă de fricțiune între Marea Britanie și Franța a fost reprezentată de interesul ambelor țări în zona Orientului Apropiat. În loc ca „problema Orientală” să se rezolve odată cu dispariția Imperiului Otoman, ea s-a acutizat îndată ce Primul Război Mondial a luat sfârșit, ceea ce a provocat grave disensiuni în cadrul relațiilor anglo-franceze. Războiul greco-turc din anii 1919-1922³³ a afectat interesele financiare și morale ale francezilor, ceea ce a avut drept consecință încheierea unei înțelegeri unilaterale a Franței cu Turcia, la Angora, în timp ce Marea Britanie era în continuare adeptă aplicării Tratatului de la Sèvres. În condițiile în care forțele turcești au ajuns la baza britanică de la Chanak, situația a ajuns să fie mai mult decât tensionată, existând șanse reale pentru o confruntare militară între trupele britanice și cele ale Turciei³⁴.

Prin înțelegerea franco-turcă încheiată la Angora, Franța a fost de acord cu aproape toate revendicările formulate de Mustafa Kemal în legătură cu suveranitatea și indivizibilitatea în Asia Mică, ceea ce a constituit un șoc pentru Marea Britanie, dar și o trădare a literei și spiritului Antantei. Replica Londrei a fost promptă și tăioasă, așa cum rezultă și din afirmația lordului Curzon, șeful Foreign Office-ului, făcută la 1 noiembrie, atunci când s-a adresat membrilor cabinetului:

---

³³ Deciziile luate de Aliți, la Paris, după sfârșitul Primului Război Mondial, au fost puse sub semnul întrebării încă din 1919, atunci când Mustafa Kemal a lansat mișcarea sa naționalistă din Anatolia, în iunie 1919. Mehmed al VI-lea, ultimul sultan al Imperiului Otoman, l-a scos în afara legii pe Mustafa Kemal, acceptând totodată să semneze Tratatul de la Sèvres. Sprijiniți de britanici, grecii au obținut victorii importante în anul 1920, dar ei au fost învinși în anul următor la Inonu și Sakaria, ceea ce a dus la destituirea lui Eleftherios Venizelos din funcția de prim-ministru, căderea republicii și restabilirea monarhiei în Grecia, în favoarea regelui Constantin. Concomitent cu evenimentele din Grecia, Kemal a obținut mari succese diplomatice. La 6 martie 1921, prin Tratatul de la Moscova, Rusia a cedat Turciei districtele armenice Kars și Ardahan, recunoscând totodată deplina suveranitate turcă asupra Bosforului și Dardanelor, dar cu asigurarea libertății comerțului. În același an, Italia a evacuat Adalia, păstrându-și totuși dreptul de a exploata cărbunele la Heraclea, pentru ca la 21 octombrie, prin acordul semnat la Ankara, Franța să recunoască *de facto* guvernul condus de Mustafa Kemal, cărui i-a și furnizat arme. Victoria decisivă a turcilor asupra grecilor a fost obținută pe mare, în august 1922. Armistițiul a fost semnat la Mudania, în 11 octombrie, între turci, greci și britanici. Tratatul de la Lausanne, semnat la 24 iulie 1923, la care a participat și o delegație sovietică, a redat Turciei toată Asia Mică, precum și Tracia Orientală din Europa. Cele două strămtori au devenit demilitarizate, abolindu-se toate capitulațiile, privilegiile juridictionale și comerciale ce-și aveau originea în secolul al XVI-lea (Duroselle 2006, vol. I, p. 26-27).

³⁴ În condițiile în care Franța și Italia erau de partea Turciei, Marea Britanie, rămasă singură, a apelat la sprijinul dominioanelor sale pentru a-și apăra baza militară de la Chanak, situată pe malul asiatic al Dardanelor. David Lloyd George, primul-ministru britanic de atunci, la 16 septembrie 1922 a trimis o telegramă emoțională către Australia, Noua Zeelandă, Canada și Africa de Sud, în care cerea sprijinul acestora pentru menținerea libertății Strămtorilor. „Fără [...] a ține cont de interesele vitale ale imperiului și ale lumii întregi pentru menținerea libertății Strămtorilor ce a fost obținută cu sacrificii imense în război, nu putem uita că în Peninsula Gallipoli sunt peste douăzeci de mii de morminte britanice, australiene și neozeelandeze. Acestea ar putea ajunge sub stăpânirea barbară a kemaliștilor ceea ce va fi o profundă măhnire pentru Imperiu”. Deși, așa cum se știe, nu s-a ajuns la o confruntare militară între Marea Britanie și Turcia, mulți foști soldați ai fostului Corp de Armată Australian și Neozeelandez s-au oferit voluntari, în timp ce Canada și Africa de Sud au dat răspunsuri ambivalente (<http://www.helleniccomserve.com/stavridisgreekreaction.html>).

„Tratatul încheiat de domnul Franklin Bouillon cu Mustafa Kemal [...] conține prevederi care sunt o încălcare a onoarei și buneii credințe, fiind totodată extrem de nefavorabile pentru interesele britanice”³⁵.

Ca mai toate disputele anglo-franceze ce existaseră până atunci, soluționarea crizei din Orientul Apropiat s-a încheiat cu impunerea punctului de vedere britanic, întrucât Parisul, la 30 decembrie 1921, la care s-a adăugat și Roma, au acceptat planurile britanice de a se organiza o conferință prin care să se negocieze pacea cu naționaliștii turci, în urma victoriilor acestora din Anatolia și a armistițiului de la Mudania ce i-a urmat. S-a decis deschiderea unei conferințe la Lausanne, care era prevăzută pentru noiembrie 1922, prin care urmau să fie analizate multe din problemele pe care Tratatul de la Sèvres le lăsase nerezolvate. Întrucât britanicii erau mai hotărâți decât francezii sau italienii să le reziste turcilor, Foreign Office-ul a trebuit să evalueze încă o dată interesele britanice în Orientul Apropiat și Mijlociu, pentru a decide noile condiții față de Turcia, precum și cât de departe să meargă concesiile care urmau să fie făcute acesteia.

Avându-se în vedere faptul că orice tratat încheiat nu reprezintă altceva decât o exprimare a raportului de forțe din domeniul realității concrete, Tratatul de la Sèvres, ce încorporează și Convenția Strâmtorilor, devenise superfluu, în condițiile în care Statele Unite refuzaseră să se implice în această regiune, Franța și Italia se retrăseseră din Anatolia, turcii învinseseră grecii, iar forțele aliate din Orientul Apropiat și Mijlociu se diminuaseră în mod semnificativ. Ca atare, ținându-se cont de toate aceste realități, britanicii au fost nevoiți să negocieze un nou acord care să reflecte cu mai multă acuratețe raportul de forțe din regiune, în condițiile în care Tratatul de la Sèvres devenise anacronic.

Așa cum Harold Nicolson a remarcat într-una din notele sale diplomatice, pe durata secolului al XIX-lea, politica Marii Britanii față de această regiune putea fi caracterizată în mod sintetic ca fiind determinată de „încredere în Turcia și frică față de Rusia”³⁶, ceea ce a avut drept consecință faptul că britanicii nu fuseseră adepți ai deschiderii Strâmtorilor pentru vasele de război, ci pentru închiderea lor.

„Scopul și logica acestei teorii era dependentă, așa cum putem vedea, de supoziția că Turcia va fi întotdeauna de partea noastră împotriva Rusiei. Această premisă majoră s-a modificat într-o manieră radicală și, odată cu aceasta, vechea expresie «închiderea Strâmtorilor» s-a transformat în noua formulă «libertatea Strâmtorilor». Diferența dintre cele două formule nu este doar evidentă, ci și esențială. În timp ce până în 1914 obiectivul nostru a fost prevenirea ca flota rusă să intre în Mediterana, scopul nostru este acum să ne asigurăm că flota britanică poate, în ultimă instanță, să pătrundă în Marea Neagră”³⁷.

Deși, la o primă vedere s-ar putea spune că atitudinea Marii Britanii față de problema Strâmtorilor a suferit o modificare radicală, în realitate insularii au avut aceeași atitudine defensivă față de Rusia, schimbându-se doar strategia în urma modificării raportului de forțe în Europa Răsăriteană și a Orientului Apropiat.

³⁵ Hall III, 1978, D 1125.

³⁶ MacFie 1979, p. 211.

³⁷ *Ibidem*.

Nicolson, într-o notă diplomatică datată 3 octombrie 1922, a dezvoltat și mai mult analiza sa:

„Aparenta divergență dintre cele două politici, cea a secolului XIX, de «închidere a Strâmtoarelor» și cea a secolului XX, de «libertatea Strâmtoarelor», nu este atât de fundamentală precum pare. În fond, ambele politici reprezintă atitudini defensive împotriva Rusiei. Ele reprezintă, de fapt, o politică ereditară și identică dar care a adoptat forme diferite sau, cu mai multă exactitate spus, a adoptat formulări diferite. Așa cum lordul Salisbury a arătat, «închiderea Strâmtoarelor» a fost inspirată de ipoteza că Turcia, în ultimă instanță, precum în războiul Crimeii, ne va permite accesul în Marea Neagră. Politica de «libertate a Strâmtoarelor» este bazată pe convingerea că, precum în 1915, Turcia nu ne va da această permisiune»³⁸.

Având notele diplomatice concepute de Harold Nicolson și schița întocmită de consilierul pe probleme istorice al Foreign Office-ului, Sir J. W. Headlam-Morley, ca bază generală a politicii care s-a adoptat față de problema Strâmtoarelor, lordul Curzon, titularul diplomației britanice, a reușit cu multă abilitate să negocieze cu turcii, iar apoi să-și impună punctul său de vedere asupra regimului strâmtoarelor Bosfor și Dardanele. Căderea guvernului condus de David Lloyd George și formarea unuia ce-l avea ca prim-ministru pe Bonar Law, i-a permis lordului Curzon să aibă o mult mai mare libertate de decizie, ceea ce s-a văzut din plin în timpul Conferinței de la Lausanne, acolo unde, practic, el a condus negocierile ce au avut loc.

În a doua fază a Conferinței de la Lausanne, din aprilie-iulie 1923, a fost semnat tratatul, aici fiind încorporată și o convenție asupra celor două strâmtoare. Succesul diplomației britanice poate fi explicat atât prin convingerea guvernului de la Paris de a sprijini viziunea Foreign Office-ului, cât și printr-o participare minimă a Rusiei la negocierile ce au avut loc. Deși au fost făcute unele concesii Turciei, Marea Britanie nu putea fi decât mulțumită de rezultatul final, întrucât Bosforul și Dardanelele erau libere și demilitarizate, Royal Navy având oricând posibilitatea de a trimite o forță navală care să amenințe Constantinopolul, în vederea fortării accesului la Marea Neagră³⁹. În plus, prestigiul britanic fusese restabilit în Turcia, în vreme ce „Tardieu se lamenta că cel francez nu fusese niciodată atât de scăzut”⁴⁰.

Slăbită și traumatizată de război, Franța dorea ca Liga Națiunilor să fie o sursă suplimentară de putere, un polițist universal, în vreme ce britanicii vedeau organizația de la Geneva ca pe o „casă de compensație”, ca pe un loc unde oamenii politici se puteau întâlni pentru a-și analiza problemele comune, calea de rezolvare a lor fiind compromisul⁴¹. Pentru francezi, incapacitatea Germaniei de a purta un război era sinonimă cu dominația Franței în Europa, în timp ce Marea Britanie nu asocia deloc slăbiciunea militară a Germaniei cu posibilitatea ca ea să redevină o mare putere, în cadrul unor limite ce nu trebuiau depășite, astfel încât să se refacă balanța de putere⁴². Aproape în toată perioada interbelică, dar mai ales în deceniul

³⁸ *Ibidem*, p. 212.

³⁹ *Ibidem*, p. 235.

⁴⁰ Această remarcă a fost făcută de D. G. Osbourne, la 25 iulie 1923, într-o minută a Conferinței de la Lausanne (*ibidem*).

⁴¹ Morgenthau 2007, p. 488.

⁴² *Ibidem*.

trei al secolului XX, diplomația Parisului a avut ca obiectiv principal menținerea *statu quo*-ului din 1919, toate eforturile sale politice fiind subordonate acestui deziderat. Dimpotrivă, diplomația britanică a căutat în toată perioada interbelică să refacă echilibrul de putere în Europa, modul de transpunere a acestui obiectiv fiind tocmai subminarea într-o anumită limită a configurației politice ce a fost impusă prin Tratatul de la Versailles, acțiune ce putea fi îndeplinită doar prin slăbirea Franței⁴³. După cum se știe, în practică s-a impus punctul de vedere al Marii Britanii, Liga Națiunilor fiind în toată perioada existenței sale o organizație internațională ce era concepută în termeni generali, ea nefiind direcționată împotriva Germaniei, așa cum ar fi vrut politicienii francezi, ci îndreptată contra agresiunii, în general.

Încheierea unei alianțe între Marea Britanie și Franța, acțiune ce era mult dorită de diplomația Parisului, nu a fost posibilă, întrucât politicile externe ale celor două țări aveau deziderate diferite, care nu erau nicicum compatibile. În timp ce diplomația franceză a fost dedicată aproape în mod exclusiv nevoilor de securitate națională în anii care au urmat imediat după război, politica guvernului de la Londra a fost dominată de problemele de prosperitate economică. Ca o consecință a acestei situații, politica externă britanică a devenit orientată către acele obiective care serveau interesele refacerii economice naționale, cele mai importante obiective ale Marii Britanii fiind diminuarea angajamentelor militare în străinătate, reducerea armamentului costisitor prin înțelegeri internaționale de limitare a înarmării, precum și crearea unei ordini internaționale favorabile pentru restabilirea modelului tradițional al comerțului și investițiilor⁴⁴. Era aproape evident că unul din cele mai mari obstacole care stăteau în calea atingerii acestor scopuri era Franța, a cărei politică externă părea a fi în mod irevocabil angajată în a cere reparații de război din partea Germaniei, menținerea unei supremații militare în Europa, precum și ostilitatea față de Uniunea Sovietică, asta pentru a nu mai menționa tradiționala rivalitate cu Marea Britanie care exista vizavi de Orientul Apropiat⁴⁵.

Reînvierea spiritului Antantei Cordiale din 1904 era dificil de realizat, dacă nu chiar imposibil, avându-se în vedere că amenințarea de atunci pentru Marea Britanie – programul naval de înarmare a Germaniei – dispăruse complet. Politica Franței de a încheia pacte cu țările din Europa Central-Răsăriteană repugna Marii Britanii care nu voia să fie atrasă în apărarea unor țări pentru care nu avea niciun interes⁴⁶. Mai mult decât atât, politica britanică față de o eventuală alianță cu Franța era extrem de rezervată datorită sentimentului izolaționist ce exista în rândul opiniei publice din Anglia, de neajunsurile care puteau fi anticipate din partea

---

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Hall III 1978, D 1130-D 1131.

⁴⁵ *Ibidem*, D 1131.

⁴⁶ În februarie 1921 s-a încheiat alianța franco-poloneză, ea fiind interpretată la Londra ca pe un semn ce dovedea dorința Franței de a domina Europa. Disputa polono-germană din august privind Silezia a constituit un alt prilej de nemulțumire pentru britanici, deoarece Franța și-a sprijinit proaspătul aliat, în vreme ce Marea Britanie s-a străduit să ofere Germaniei un tratament cât mai echitabil. Formarea Micii Înțelegeri din același an 1921, ce era compusă din Cehoslovacia, Iugoslavia și România, alianță ce gravita în orbita politicii externe franceze, a constituit un alt motiv de îngrijorare pentru Foreign Office care dezaproba aceste acțiuni din Europa Central-Răsăriteană.

parlamentului, a presei, precum și de obiecțiile ce puteau veni din partea guvernelor dominioanelor⁴⁷. Ca atare, ținând cont de aceste realități,

„[...] Conducătorii britanici au folosit discuțiile despre posibilitatea unei alianțe cu francezii în primul rând ca pe un instrument tactic de relaxare a presiunilor făcute de Franța asupra Germaniei și nu ca pe o contribuție serioasă la securitatea internațională”⁴⁸.

Rezolvarea „problemei germane”⁴⁹ și estimarea diferită a posibilității ca Germania să renască ca mare putere militară au reprezentat cauza principală a neînțelegerilor dintre englezi și francezi la începutul primului deceniu care a urmat încheierii Primului Război Mondial. Britanicii se temeau că prin aplicarea unui tratament prea riguros Germaniei, aceasta din urmă va slăbi în asemenea măsură încât nu va fi capabilă să cumpere produsele industriei britanice și, în același timp, va reprezenta un climat favorabil răspândirii „virusului bolșevic”. Inițiativa apropierei politicii britanice de Germania s-a produs încă din 29 noiembrie 1919, atunci când în urma discuțiilor purtate cu Walther Rathenau, David Lloyd George a acceptat propunerile guvernului german de a i se acorda un moratoriu⁵⁰. Resentimentele Franței față de indiferența Marii Britanii manifestată în legătură cu o posibilă renaștere a Germaniei au crescut la 16 aprilie 1922, atunci când, la Rapallo⁵¹, reprezentanții Republicii de la Weimar au semnat un tratat de colaborare

---

⁴⁷ *Ibidem*, D 1128.

⁴⁸ Kissinger 2002, p. 219.

⁴⁹ Până la începutul secolului XX, germanii au fost implicați în cele mai multe războaie europene, majoritatea inițiate de Franța, astfel că ei au pierdut primul val al colonizării europene. Când în sfârșit Germania s-a unificat, ea a dovedit că avea o experiență extrem de redusă în definirea propriului său interes național, astfel că a declanșat cele mai mari tragedii ale secolului trecut (*ibidem*, p. 56).

⁵⁰ Duroselle 2006, vol. I, p. 49.

⁵¹ Tratatul a fost semnat în paralel cu conferința economică internațională de la Genova, acolo unde au fost invitate pentru prima dată după război atât Germania, cât și Rusia Sovietică, cu scopul de a se discuta despre refacerea Europei, datorii de război și despăgubiri. Britanicii, dar mai ales francezii, sperau să reușească împiedicarea îmbunătățirii relațiilor germano-sovietice prin condiționarea primirii despăgubirilor de război germane de negocierea datoriilor țariste. Rezultatul a fost însă exact opus, reprezentanții celor două state paria nelăsându-se asmuțite una împotriva celeilalte, ba chiar mai mult, ele punând bazele unei colaborări pentru a ieși din izolarea diplomatică în care se găseau. Orientarea spre Est a politicii externe a proaspăt instauratei Republici de la Weimar a fost susținută cu tărie de reprezentanții de dreapta ai mediilor de afaceri, din armată, dar și de la Wilhelmstrasse. În orașul de pe litoralul italian, miniștrii de Externe Walther Rathenau și Gheorghii Vasilevici Cicerin au redactat un acord prin care Germania și Rusia stabileau relații diplomatice și consulare, își acordau în mod reciproc clauza națiunii celei mai favorizate, renunțându-se totodată și la pretențiile pe care fiecare din cele două puteri le avea la adresa celeilalte. S-a stabilit și o cooperare comercială, iar prin clauze secrete autoritățile de la Moscova autorizau folosirea spațiului sovietic pentru germani în scopul experimentării unor arme interzise prin Tratatul de Versailles. Între 1924 și 1932 au fost înființate mai multe uzine în Uniunea Sovietică, existând totodată și tabere de antrenament pentru tancuri (Kama), pentru aviație (Lipețk), dar și în scopul utilizării experimentale a gazelor de război (Saratov). Toate aceste tabere au fost coordonate de Zentrale Moskau, un organism secret creat în 1924. Ca o ironie a sorții, specialiștii germani au fost accia care i-au învățat pe sovietici cum să fabrice tancuri performante, aceste cunoștințe fiind ulterior folosite pentru a învinge Germania în 1943-1945. Această apropiere a celor două puteri ostracizate ale Europei a produs panică în rândul anglo-francezilor care în zadar au încercat în ultima clipă să împiedice iscălirea tratatului. Ei n-au reușit acest lucru, înainte de plecarea la ceremonia de semnare ministrul de Externe german zicând pentru sine *Le vin est tiré; il faut le boire* (Vaisse 2008, p. 285; Kissinger 2002, p. 227-230; Duroselle 2006, vol. I, p. 53;

militară cu reprezentanții Rusiei Bolșevice, ceea ce a reprezentat începutul cooperării între cele două state marginalizate ale Europei.

Datorită importanței Germaniei, politica externă britanică în anii '20 ai secolului trecut era dominată de rezolvarea „problemei germane”, fără de care nu putea exista pace în Europa. Toate celelalte probleme și-au pierdut din valoare în fața încercărilor de a stabili locul germanilor în Europa de după 1918⁵². Acest punct de vedere al politicii externe britanice a fost determinat într-o măsură destul de mare și de preocuparea pe care David Lloyd George a avut-o față de Germania încă din primul deceniu al secolului XX, interesul său pentru această țară rămânând același până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial⁵³. În concepția „vrăjitorului galez”, așa cum era supranumit premierul britanic al acelor vremuri, Germania era considerată un aliat natural al Marii Britanii, întrucât ambele țări erau

Johnson 2003, p. 82). Pentru textul integral al Tratatului de la Rapallo, vezi: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp.

⁵² În primul deceniu interbelic, mai ales la începutul anilor '20, au mai existat și alte „probleme” ce necesitau a fi rezolvate, dar niciuna nu era atât de acută ca cea germană. Pericolul bolșevic, supraestimat de multe ori, a dispărut odată cu respingerea Armatei Roșii din fața Varșoviei, în august 1920, după care nu a mai existat nici cea mai mică posibilitate ca Uniunea Sovietică să-și exporte regimul în afara granițelor sale. Chiar dacă a produs multă agitație, revizionismul maghiar nu putea genera decât cel mult un război local, în vreme ce Italia, datorită sentimentului „victoriei mutilate”, reprezenta în cel mai rău caz „o bombă în mass-media, nu un pericol real” (Taylor 1999, p. 43).

⁵³ Tânărul David Lloyd George a intrat în politică în 1890, dar până în anul 1900 a fost puțin preocupat de problemele externe, atenția sa fiind atrasă mai mult de rezolvarea chestiunilor interne. Începând cu primii ani ai secolului XX, simpatiile sale în planul relațiilor externe s-au îndreptat către Franța, în mare parte datorită citirii romanului *Les misérables*, scris de Victor Hugo. La scurt timp însă, atenția sa a fost atrasă tot mai mult de Germania, văzută ca o țară modernă, plină de inițiative și, mai presus de toate, protestantă. Tânărul galez respecta profund Germania, întrucât aceasta era țara lui Martin Luther, cel care luptase pentru libertatea spirituală în timpul Reformei, iar faptul că oratoriile și piesele corale ale lui Bach, Beethoven sau Mendelssohn erau adesea interpretate la festivalurile galeze, nu făceau altceva decât să-i justifice și mai mult această atitudine. Discursurile sale parlamentare ținute în primii ani ai secolului XX au conținut referiri favorabile față de societatea germană, în special față de sistemul de educație, nedogmatic, comprehensiv, adaptat pentru a înculca abilități practice și tehnice. După o scurtă perioadă de incertitudine cauzată de invadarea Belgiei de către Germania, Lloyd George a avut un ton agresiv față de spiritul german al militarismului, fiind adeptul „loviturii decisive” și al „luptei până la sfârșit”. Cu toate acestea, el nu a ajuns la acel tip de antigermanism radical pe care l-au manifestat Hugh Dalton sau alți oficiali de la Foreign Office, precum Robert Vansittart. În discursurile sale din timpul războiului, el a făcut întotdeauna diferența între poporul german și liderii săi politici și militari. Într-o importantă cuvântare ținută la Bangor, în februarie 1915, el a scos în evidență distincția ce exista între „Germania cântecelor suave, [...] Germania filosofiei viguroase care a ajutat la ruperea lanțurilor superstiției în Europa, a meleagurilor pline de umanitate ale lui Kant, Schiller și Goethe și o Germanie care a sfârșit în a discuta prin vocea aspră a artileriei Krupp, o Germanie care a înhămat știința la carul de luptă al distrugerii și al morții”. Și după venirea lui Hitler la putere, el a avut o atitudine binevoitoare față de Germania, criticile sale fiind destul de moderate chiar și după ocuparea Renaniei. În septembrie 1936, Lloyd George l-a vizitat pe Führer chiar la Berchtesgaden, în urma acestei întâlniri el descriindu-l pe Adolf Hitler ca pe un „George Washington al Germaniei”, asemuindu-l totodată cu figurile marcante ale omenirii precum Caesar, Cromwell sau Napoleon. De-abia în 1938 el a ajuns la concluzia că Germania reprezintă principala amenințare la adresa menținerii păcii. În una din ultimele sale declarații, din 1944, s-a pronunțat împotriva capitulării necondiționate a Germaniei, deși tocmai el o susținuse în 1917. Vederile sale privind politica externă au avut un caracter schimbător, dar a fost un adept al destinderii și armoniei în relațiile cu Germania (Morgan 1996, p. 755-766, *passim*).

națiuni industrializate, cu o concepție mondială, ceea ce justifica, în concepția sa, crearea unor relații de destindere și armonie⁵⁴.

Având în vedere faptul că Marea Britanie a fost singura putere mondială în adevăratul sens al cuvântului din Europa în primul deceniu interbelic, întrucât Franța era prea absorbită de asigurarea propriei sale securități pentru a se angaja serios și în afara continentului european⁵⁵, nu este de mirare faptul că relațiile anglo-germane au avut un rol atât de important în toată perioada interbelică. Ceea ce poate fi remarcat este însă faptul că deși interesele britanice erau globale, depășind limitele Europei, foarte puțini politicieni britanici își considerau propria lor țară ca fiind un stat cu adevărat european.

Ocuparea Ruhr-ului în 1923 de către trupele franceze și belgiene, acțiune ce s-a încheiat cu un eșec răsunător pentru ocupanți, a demonstrat faptul că Franța își pierduse atât capacitatea de a acționa pe cont propriu, cât și faptul că rămăsese izolată față de celelalte două mari puteri învingătoare din război. La 11 august 1923, ministrul de Externe⁵⁶, lordul Curzon, împreună cu Sir Eyre Crowe, au cerut Franței să-și reconsidere acțiunea sa în bazinul Ruhr, în caz contrar francezii riscând pierderea sprijinului Marii Britanii într-un viitor conflict cu Germania⁵⁷. Mai mult decât atât, Departamentul Central al Foreign Office-ului a prezentat ocupația franceză din Renania ca pe o „trambulină pentru o incursiune în Europa Centrală”⁵⁸. Raportul ce a fost redactat ulterior la Foreign Office a mers și mai departe, luând ocuparea provinciei renane ca pe o încercuire a Belgiei⁵⁹, creându-se

---

⁵⁴ *Ibidem*, p. 762.

⁵⁵ Bazele Imperiului Francez au fost puse în timpul celui de-al Doilea Imperiu, dar a intrat în faza sa decisivă între 1880 și 1900, în timpul celei de-a Treia Republici, atunci când posesiunile coloniale franceze au cunoscut o extindere remarcabilă. Cu toate acestea, cei mai mulți francezi au rămas indiferenți față de aceste realizări, ba chiar ostili, considerând că țara lor își irosea resursele pe continente îndepărtate, în loc să se întărească în Europa în vederea obținerii revanșei în fața germanilor. Refacerea puterii europene a Franței era văzută de opinia publică ca fiind mult mai importantă decât sporirea rolului său în lume (Boia 2010, p. 85).

⁵⁶ În majoritatea scrierilor istorice românești, atunci când este menționat șeful Foreign Office-ului se folosește titulatura de ministru de Externe, deși traducerea nu este tocmai exactă. În original se folosește formula *Secretary of State for Foreign Affairs*, ceea ce ar corespunde în română formulării „secretar de stat pentru Afaceri Străine”. Avându-se în vedere încetățenirea primei variante amintite, precum și lipsa de familiarizare a cititorilor români cu situația în care miniștri sunt de fapt secretari, chiar și autorul acestui studiu va folosi cel mai adesea prima formulare de traducere ce a fost menționată.

⁵⁷ Graml 1969, p. 154. *Apud* Kissinger 2002, p. 233.

⁵⁸ Schuker 1976, p. 251. *Apud* Kissinger 2002, p. 218.

⁵⁹ Englezii au conștientizat importanța teritoriilor ce ulterior au devenit Belgia încă de pe vremea lui Wilhelm de Orania, atunci când interesele Angliei s-au lovit de cele ale regelui Ludovic al XIV-lea. Fostul Stadthaler al Țărilor de Jos a realizat foarte bine faptul că din porturile și fortărețele actualei Belgie se putea ajunge periculos de ușor pe țărmurile engleze. Wilhelm știa prea bine faptul că în cazul în care francezii reușeau să ocupe aceste fortărețe, perspectivele instaurării unei dominații franceze în Europa ar fi crescut în mod considerabil, iar Anglia ar fi fost amenințată în mod direct. Prin protocolul 19 al Conferinței de la Londra, din 1814, datorită deciziei reprezentanților Prusiei, Austriei, Rusiei, Franței și, nu în ultimul rând, ai Marii Britanii, a fost recunoscută independența și neutralitatea Belgiei, instaurându-se totodată și o garanție colectivă a celor cinci mari puteri. Situată la granița de nord-est a Franței, dar și la Canalul Mânecii, Belgia a fost un stat-tampon între mai puternicii săi vecini (Morgenthau 2007, p. 224, 246; Kissinger 2002, p. 61).

astfel „o amenințare directă la adresa Scheldt-ului și a Golfului Zuider Zee”⁶⁰. Lordul Amiralității nu a rămas nici el mai prejos în formularea acestor raționamente antifranceze, el furnizând un argument de pe vremea războaielor de succesiune din Spania, conform căruia controlul Renaniei era decisiv pentru stăpânirea porturilor olandeze și belgiene, ceea ce ar fi periclitat în mod grav planurile pe care le-ar fi avut Royal Navy într-un război cu Franța⁶¹. Ca o consecință a acestei acțiuni imprudente a francezilor, Statele Unite ale Americii și-au retras trupele staționate în zona renană, iar Marea Britanie și-a arătat profund nemulțumirea, ceea ce i-a determinat pe unii germani să reînvie vechiul proiect al realizării unei alianțe anglo-germane. Lordul d’Abernon, ambasadorul britanic la Berlin, într-o discuție avută cu una din înaltele personalități germane, a sintetizat argumentele aduse de interlocutorul său în favoarea unei alianțe între o Germanie imperială și Marea Britanie:

„Astăzi poziția s-a inversat față de 1914. Este limpede că, așa cum în 1914 Anglia a luptat împotriva Germaniei pentru a o împiedica să obțină dominația militară a Europei, e foarte posibil ca peste câțiva ani să se bată cu Franța din același motiv. Problema este dacă Anglia se va angaja singură în luptă sau va avea aliați”⁶².

În ciuda acestor apeluri de solidaritate făcute de germani pentru o alianță a lor cu Marea Britanie și a puternicelor resentimente trezite la Londra de acțiunea nesăbuită a armatei franceze, Foreign Office-ul nu a dat curs acestor propuneri de colaborare, dar și-a dat seama că trebuie să-și învingă reticența și să intervină în normalizarea relațiilor franco-germane.

Între 5 și 16 octombrie 1925, la Locarno, au participat reprezentanții Germaniei, Franței, Belgiei, Poloniei și Cehoslovaciei, la care se adăugau cei ai Marii Britanii și Italiei în calitate de garanți, cu scopul de a soluționa gravele probleme teritoriale ce existau atât la frontierele de vest ale Germaniei, cât și la cele estice⁶³. Delegația germană a recunoscut granițele sale cu Franța și Belgia, ceea ce însemna recunoașterea faptului că Alsacia și Lorena erau provincii franceze, dar a refuzat să facă același lucru și față de vecinii săi estici, Polonia și Cehoslovacia. Se poate conchide că spre deosebire de Tratatul de la Versailles, acolo unde germanii au avut un statut umilitor, la conferința din localitatea elvețiană ei au recunoscut ceea ce au vrut să recunoască și nu au recunoscut ceea ce nu au vrut să recunoască, arătând astfel că Germania este din nou o mare putere. Totodată, Conferința de la Locarno poate fi interpretată pe bună dreptate ca fiind expresia diplomației britanice față de problemele teritoriale ale „bătrânului continent”, în sensul că au fost rezolvate litigiile teritoriale din vestul Europei, dar nu și din partea sa estică, acolo unde situația rămânea incertă, iar Foreign Office-ul refuza să se implice. În plus, așa cum Sir Austen Chamberlain a afirmat în cadrul Conferinței Imperiale din

⁶⁰ Schuker 1976, p. 251. *Apud* Kissinger 2002, p. 218.

⁶¹ Schuker 1976, p. 254. *Apud* Kissinger 2002, p. 218.

⁶² d’Abernon 1929, p. 225. *Apud* Kissinger 2002, p. 232.

⁶³ Pentru textul integral al Pactului de la Locarno, vezi: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/locarno_001.asp.

1926, se produsese o schimbare semnificativă, în sensul că: „adevărata apărare a țării noastre [...] nu mai este acum pe Canal [...] ci de-a lungul Rinului”⁶⁴.

Relațiile Marii Britanii cu Rusia fuseseră încordate la finalul secolului XIX și în primii ani ai secolului XX⁶⁵, iar după o cooperarea plină de echivocuri din timpul Primului Război Mondial, guvernul britanic, alături de cele din Franța, Italia, Statele Unite ale Americii și Japonia, a susținut intervenția militară în spațiul rusesc pentru a răsturna regimul bolșevic condus de Lenin. Intervenția britanică în războiul civil din Rusia, numită *The Great Russian Gamble*, *Whiteball's Folly* sau *Churchill's War*, deoarece Winston Churchill era ministrul de Război, a avut loc în nordul teritoriului rusesc, în perioada mai 1918 – octombrie 1919, soldându-se cu pierderi însemnate⁶⁶.

Ieșirea Rusiei din război prin semnarea păcii separate de la Brest-Litovsk⁶⁷, nerecunoașterea datoriilor contractate de regimul țarist, confiscarea investițiilor străine reprezentau motive serioase pentru democrațiile occidentale de a interveni împotriva proaspăt instauratului regim bolșevic. Mai mult decât atât, apariția Rusiei Bolșevice pe harta Europei nu era deloc de bun augur pentru pacea ce cu greu fusese instaurată de conferința din capitala Franței, întrucât

„De la revoluția franceză încoace, la orizontul diplomației europene nu mai apăruse nimic care să semene cât de cât cu Uniunea Sovietică. Pentru prima dată într-un interval mai mare de un secol, o țară își asumase oficial misiunea de a răsturna ordinea existentă. Revoluționarii francezi se străduiseră să schimbe tipul de stat;

---

⁶⁴ Barnett 1972, p. 332. *Apud* Johnson 2003, p. 150.

⁶⁵ Ciocnirea intereselor în Asia, la care se adăuga acțiunea britanicilor de a limita influența rusească în partea răsăriteană a Mediteranei, au dus la apariția unei adevărate prăpastii între Marea Britanie și Rusia. Dezvoltarea la sfârșitul secolului XIX a unui vast program naval german ce pune în pericol dominația britanică pe mare, la care se putea adăuga și atitudinea antibritanică a Kaiser-ului, au dus la o apropiere a politicii britanice de țările cele mai importante din Europa care puteau contrabalansa forța germană, acestea fiind Franța și Rusia. La rândul său, în anii 1904-1905 Imperiul Țarist suferise o înfrângere neașteptată în fața Japoniei, ceea ce a avut drept consecință o redirectionare a politicii externe rusești către Europa. După semnarea Antantei Cordiale în 1904, trei ani mai târziu, între Marea Britanie și Rusia a avut loc o reglementare a diferendelor pe care cele două state le aveau, ele recunoscându-și în mod reciproc interesele din Afganistan, Persia și Tibet (Lynch 2000, p. 35).

⁶⁶ Mai mult de 600 de militari britanici și ai Commonwealth-ului au murit în această expediție, efortul financiar al acestei intervenții ridicându-se la aproape 50 milioane lire sterline, la valoarea lor din anii 1918-1919. Pentru mai multe detalii despre intervenția Marii Britanii în cadrul războiului civil din Rusia, vezi Ironside 1953.

⁶⁷ Tratatul de la Brest-Litovsk a fost semnat la 3 martie 1918 între Germania și Austro-Ungaria, pe de o parte, și Rusia, de cealaltă parte. Tratatul trebuia să fi fost iscălit încă din decembrie 1917, dar discuțiile au fost prelungite în mod intenționat de delegația sovietică în speranța că va veni un ajutor din partea Aliaților sau va izbucni o mișcare revoluționară în rândul muncitorilor germani și austrieci. Întrucât niciunul din aceste două evenimente nu s-a produs, pe fondul înaintării trupelor germane, rușii au fost în final nevoiți să accepte cererile formulate de Puterile Centrale, care erau mai punitive decât cele inițiale. Rusia a pierdut o suprafață imensă de teritoriu, de la Marea Baltică la Marea Neagră, printre care Finlanda, Lituania, Estonia, Letonia, vestul Bielorusiei, Polonia, Ucraina și anumite zone din Caucaz. A fost pierdută și cea mai mare parte a industriei grele, întrucât în teritoriile cedate se afla aproximativ 75% din industria grea. Conducătorilor de la Kremlin le-a fost impusă și plate unei despăgubiri de război ce se ridica la suma de 6 miliarde mărci-aur. Tratatul de la Brest-Litovsk a devenit caduc în urma victoriei Aliaților pe Frontul de Vest, dar Rusia și-a recăpătat după războiul civil doar Ucraina și teritoriile asiatice (Palmowski 2005, vol. I, p. 120). Pentru textul tratatului, vezi: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext.

mergând cu un pas mai departe, bolșevicii își propuneau să abolească statul cu totul. Conform teoriei lui Lenin, după ce statul se ducea de râpă, nu mai era nevoie nici de diplomație, nici de politică externă”⁶⁸.

Cu toate acestea, punctele de vedere ale occidentalilor și, implicit, ale britanicilor, erau diferite față de Rusia. Deși a susținut „cruciada antibolșevică”, trimițând trupe britanice în zona porturilor Arhanghelsk și Murmansk, primul-ministru David Lloyd George declara atunci când războiul încă nu se sfârșise că el „nu era nici pentru, nici împotriva bolșevismului, ci pur și simplu antigerman”⁶⁹, pentru ca după 11 noiembrie 1918 să nu considere leninismul ca fiind răul suprem, deși relațiile diplomatice britanico-sovietice au fost restabilite nu în mandatul său, ci în 1924, atunci când galezul nu mai era locatar la 10 Downing Street. Winston Churchill, cu acutul său simț de a anticipa evenimentele, a fost cel care a prezis producerea unei cotituri fundamentale în istoria Europei și a lumii prin apariția Rusiei Bolșevice, asasinarea familiei imperiale ruse în vara anului 1918, dar și pătrunderea cu forță în interiorul Ambasadei Britanice fiind doar două motive care îl determinau să creadă acest lucru. S-a dovedit astfel încă o dată că importanța unor evenimente majore este mult mai greu de sesizat atunci când se produc, în comparație cu o analiză retrospectivă a evenimentelor, cea care ne poate da detașarea temporală atât de necesară de multe ori.

Este mai mult decât evident faptul că Winston Churchill nu s-a înșelat deloc în privința caracterului agresiv al noului stat condus de Lenin în acea vreme, el chiar afirmând în fața colegilor săi de cabinet că prin venirea bolșevicilor la putere

„[...] se născuse un nou tip de barbarism, care nu ținea seamă de niciun fel de standarde ale legii, obiceiurilor, diplomației sau onoarei ce fuseseră urmate până atunci de statele civilizate”⁷⁰. „[...] Justiția trebuie aplicată în cazul lor [Lenin și Troțki], oricât de mult ar dura, și pentru a-i face să simtă că pedepsirea lor va deveni un obiectiv important al politicii britanice”⁷¹.

În fața alegătorilor din Dundee, el a fost chiar și mai tranșant, acolo afirmând că Rusia sub conducerea bolșevicilor nu mai reprezintă decât

„o formă animală de barbarism în care puterea politică este menținută prin sângeroase măceluri și crime în masă săvârșite în mare măsură prin execuții chinezești și în vagoane blindate [...]. Civilizația este distrusă complet, pe suprafețe uriașe, în timp ce bolșevicii zburdă și țopăie ca niște babuini feroce printre ruinele orașelor și cadavrele victimelor lor. [...] Dintre toate tiraniile din istorie [...] tirania bolșevică e cea mai rea, cea mai distrugătoare, cea mai degradantă”⁷².

În ciuda dorinței națiunilor occidentale de a distruge bolșevismul din Rusia, „cruciada” lor a înregistrat un eșec clar, deoarece americanii, englezii și francezii erau prea epuizați de războiul mondial ce tocmai se încheiase, la care pot fi adăugate slaba comunicare cu tabăra „albilor”⁷³, dar și teama izbucnirii unor revolte

⁶⁸ Kissinger 2002, p. 224.

⁶⁹ Lynch 2000, p. 140.

⁷⁰ Johnson 2003, p. 79.

⁷¹ Gilbert 1966, vol. IV, p. 225. *Apud* Johnson 2003, p. 79.

⁷² *Ibidem*, p. 79.

⁷³ Puterile intervenționiste au sprijinit tabăra „albilor” prin furnizarea de ajutoare materiale și armament, dar neînțelegerile au fost destul de mari, ceea ce în final a avut drept rezultat o slabă

în rândul militarilor trimiși împotriva regimului condus de Lenin. Singura excepție a fost reprezentată de statele baltice care au reușit să-și mențină independența datorită unui consistent sprijin britanic, ce a constat atât în trimiterea de trupe, cât și vase de război. La sfârșitul anului 1919, Marea Britanie și-a retras toate contingentele sale din Rusia, britanicii mulțumindu-se cu existența unui *cordon sanitaire* ce avea menirea de a izola bolșevismul de Europa civilizată. Se trecea astfel la aplicarea celui de-al doilea punct de vedere ce se cristalizase în interiorul Cabinetului⁷⁴ de la Londra, sprijinirea guvernelor din țările vecine Rusiei și controlul strâmtorilor Mării Negre, în condițiile în care cea de-a doua opțiune fusese o campanie militară împotriva puterii bolșevice, în alianță cu albgardiștii.

În ciuda acestor raporturi deloc amicale între Marea Britanie și Rusia Bolșevică, oficialii Foreign Office-ului și ai War Office-ului au realizat faptul că sprijinirea taberei „albilor” este o cauză pierdută, iar controlul bolșevic asupra Rusiei este o realitate, ceea ce i-a determinat să reia contactele cu reprezentanții noii puteri de la Moscova. Ca atare, la inițiativa lui Lloyd George, inițiativă ce a fost formulată la doar patru zile după ratificarea Tratatului de la Versailles, a fost încheiat un acord comercial anglo-rus în primăvara anului 1921, ce reglementa și unele aspecte politice. Astfel, în primul rând, cele două părți semnatare se obligau să se abțină de la orice acțiune ostilă de propagandă ce ar fi afectat direct sau indirect instituțiile Imperiului Britanic și, respectiv, ale Rusiei Bolșevice, existând totodată prevederea că guvernul sovietic nu va întreprinde nicio acțiune militară sau diplomatică care să afecteze interesele britanice din Asia, în mod special din India, în timp ce guvernul de la Londra își lua angajamente similare în ceea ce privea fostele teritorii ale Imperiului Țarist, devenite acum state independente⁷⁵. Fiind reglementate interesele politice ale celor două state, prin tratatul semnat la 16 martie 1921, care era de fapt unul economic, erau reluate legăturile comerciale dintre Marea Britanie și Rusia, prin îndepărtarea tuturor obstacolelor ce stăteau în calea acestor raporturi, prevăzându-se că desfășurarea comerțului dintre cele două părți avea să se facă în cadrul normal al practicilor comerciale. Chiar dacă înțelegerea comercială din 1921 a avut un caracter limitat, datorită relațiilor create

---

cooperare. La această situație a contribuit din plin faptul că amiralul Kolceak și generalul Denikin, comandanții antibolșevici, erau adepți ai imperialismului țarist, ei refuzând cu încăpăținare să le dea Alianțelor garanții referitoare la independența statelor baltice și a Finlandei după ce puterea politică urma a fi cucerită. Mai mult decât atât, ei nu erau adepții organizării unor alegeri democratice în Rusia, opunându-se cu înverșunare acordării de libertăți ucrainenilor, caucazienilor și altor mici națiuni (Gilbert 1966, vol. IV, p. 342, nota 2).

⁷⁴ *The Cabinet* reunește cei mai importanți membri ai guvernului britanic, sub conducerea primului-ministru. Aceștia se întrunesc o dată sau de două ori pe săptămână în reședința de la 10 Downing Street, în timpul ședinței Parlamentului. Această practică de a discuta principalele probleme politice într-o formulă guvernamentală restrânsă își are originea în timpul domniei regelui Carol al II-lea, cel care avea obiceiul de a consulta doar o parte a miniștrilor și nu Consiliul Regal în întregime. Ulterior, pentru a avea un reprezentant la discuțiile pe care le aveau principalii *Ministers of the Crown*, regele apela la un *First Lord of the Treasury*, o persoană echivalentă cu funcția de prim-ministru astăzi (Angheliescu Irimia 2002, p. 44-45).

⁷⁵ http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Anglo-Soviet_Trade_Agreement. Pentru detalii legate de tratatul comercial anglo-sovietic, vezi Glenny 1970, p. 63-82.

între cele două părți semnatare, ea reprezenta recunoașterea *de facto* a regimului bolșevic⁷⁶.

Cu toate că partea sovietică și-a încălcat în numeroase rânduri obligațiile asumate în tratatul comercial din 1921, aceea de a nu promova o propagandă ostilă celeilalte părți contractante, relațiile comerciale dintre cele două țări nu au fost întrerupte. Înlocuirea din funcția de prim-ministru a lui David Lloyd George cu conservatorul Bonar Law a oferit posibilitatea ca șeful Foreign Office-ului, lordul Curzon, să aibă un cuvânt mai greu de spus în promovarea politicii externe, ceea ce era să ducă la anularea tratatului, știindu-se faptul că șeful diplomației britanice era într-o mult mai mică măsură adeptul unei colaborări comerciale cu Rusia Bolșevică.

Așa cum se știe, David Lloyd George a fost un premier autoritar, politica externă britanică fiind hotărâtă în mare parte de el în perioada de timp cuprinsă între Conferința de Pace de la Paris și cea de la Genova (1922). Galezul a fost un adept al conferințelor, participând la nu mai puțin de douăzeci și trei. Influența extraordinară a șefului guvernului, precum și a secretariatului de pe Downing Street asupra deciziilor luate de britanici în plan internațional a fost încuviințată în timpul războiului, dar, acesta odată încheiat, era de neacceptat rolul atât de proeminent al premierului în modelarea politicii externe⁷⁷. Atât A. J. Balfour, cât mai ales George Curzon, ca titulari ai politicii externe britanice din această perioadă, au avut relații tensionate cu premierul, tocmai datorită ingerințelor sale în acest domeniu. Cuvintele lordului Curzon sunt edificatoare în acest sens, ele subliniind existența unei dualități de putere în domeniul politicii externe, datorită repetatelor intervenții ale premierului, astfel încât, în opinia șefului diplomației britanice, existau două Foreign Office-uri, unul fiind condus de el, iar celălalt avându-și sediul în 10 Downing Street⁷⁸.

Nu a fost singurul caz din perioada interbelică în care autoritatea premierului s-a suprapus cu cea a ministrului de Externe, deoarece, așa cum se știe, determinarea politicii promovate de Foreign Office este în principal rezultatul colaborării dintre șeful guvernului și șeful diplomației britanice. Ca atare, unii prim-miniștri și-au desemnat titulari ai Externelor în care să poată avea o mare încredere, investindu-i cu o autoritate însemnată, în vreme ce alții, dimpotrivă, au încercat să se implice cât mai mult în politica externă a Marii Britanii, ceea ce i-a adus într-un conflict inevitabil cu miniștrii lor de Externe⁷⁹. Cu toate acestea, mai trebuie ținut cont de faptul că deciziile nu erau luate în mod exclusiv de primul ministru și de secretarul de stat al Foreign Office-ului, întrucât aceștia trebuiau să ia în seamă și opiniile celorlalți membri ai cabinetului, chiar dacă cel mai adesea premierul avea

⁷⁶ Wish 1939, p. 389.

⁷⁷ Începând cu luna decembrie a anului 1921, dominația lui David Lloyd George asupra politicii externe a început să se erodeze în mod apreciabil. Principala dificultate a prim-ministrului era aceea că nu avea o bază parlamentară suficientă și, de aceea, trebuia să se sprijine pe majoritatea conservatoare din Camera Comunelor. Aripa dreapta a Partidului Conservator, așa numiții „Diehards”, reprezenta o mică, dar periculoasă facțiune ce era critică la adresa politicii duse de Lloyd George, deși principalii lideri conservatori și-au reiterat sprijinul lor față de coaliția guvernamentală condusă de „vrăjitorul galez” (Hall III 1978, D 1129).

⁷⁸ Lowe, Dockrill 1972, vol. II, p. 335; Hughes 2006, p. 24; Dilks 1984, p. 188.

⁷⁹ Farmer 1997, p. 7.

ultimul cuvânt⁸⁰. Parlamentul, care reprezenta opinia publică, și în fața căruia guvernul era responsabil, putea de asemenea să intervină în orientarea guvernamentală a politicii externe, deși rareori a făcut-o. Cu toate acestea, una din cele mai importante decizii din perioada interbelică, care de fapt a și pus capăt acestei perioade, a fost luată la 3 septembrie 1939, atunci când guvernul condus de Neville Chamberlain⁸¹ a fost presat de Camera Comunelor să declare război Germaniei⁸².

La 22 ianuarie 1924, primul-ministru Stanley Baldwin a demisionat și, tot în aceeași zi, lui Ramsay MacDonald i s-a încredințat misiunea de a alcătui o nouă formulă guvernamentală, pentru ca la doar câteva ore distanță primul guvern laburist din istoria Marii Britanii să depună jurământul. În urma audienței pe care noul prim-ministru a avut-o la Buckingham Palace, regele George al V-lea remarcă despre MacDonald: „Am discutat o oră cu el; m-a impresionat foarte mult; dorește să facă ce este bine”⁸³. Este de remarcat faptul că el nu mai deținuse nicio funcție guvernamentală înainte de a ajunge la 10 Downing Street, dar și faptul că pe lângă funcția de șef al guvernului, o mai deținea și pe aceea de ministru de Externe⁸⁴. Fără îndoială că principala acțiune în planul relațiilor internaționale a fost reprezentată de reluarea relațiilor comerciale cu Uniunea Sovietică, acesteia acordându-i-se chiar recunoașterea oficială a Marii Britanii, în ziua de 2 februarie 1924⁸⁵. Cu siguranță că această decizie reprezenta o cotitură importantă în politica

---

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Arthur Neville Chamberlain s-a născut la 18 martie 1869, la Edgbaston, fiind fiul politicianului liberal, iar mai apoi conservator Joseph Chamberlain și frate vitreg cu Austen Chamberlain. A studiat la Rugby, precum și la Mason College, Birmingham. Din 1890, timp de șapte ani a încercat fără a avea succes să conducă în Bahamas plantația de sisal a tatălui său. A revenit în orașul natal, acolo unde a devenit om de afaceri, pentru ca în 1915 să fie ales primar. A devenit membru al parlamentului în anul 1918, din partea conservatorilor, reprezentând Birmingham Ladywood. Patru ani mai târziu a devenit casier general, pentru ca ulterior să ajungă ministru de Finanțe pentru o scurtă perioadă de timp, dar și ministru al Sănătății (1924-1929). În această ultimă funcție s-a dovedit a fi un bun manager, reușind să reformeze *Poor Law*. A avut un rol important în formarea guvernului de uniune națională din 1931, iar în calitatea de ministru de Finanțe (1931-1937) a readus prosperitatea economică în Marea Britanie, introducând totodată și măsuri de protecție socială. Succesul pe care l-a avut în toate funcțiile ministeriale anterioare l-au recomandat din plin ca succesor al lui Stanley Baldwin, astfel că în mai 1937 a devenit premier. Ca șef al guvernului a promovat o politică externă de conciliere față de Germania, dar a sfârșit prin a-i declara război acesteia din urmă, în septembrie 1939. În mai 1940, pe fondul înfrângerilor armatei britanice, a fost silit să demisioneze, locul său fiind luat de Winston Churchill. A continuat să facă parte din noul guvern, sprijinindu-l cu toată puterea sa. Era deja un om bolnav, astfel că a murit la 9 noiembrie 1940, cenușa sa fiind depusă la Westminster Abbey. A declinat primirea oricăror onoruri, inclusiv a Ordinului Jartierei (Oxbury 1985, p. 66-68; Palmowski 2005, vol. I, p. 167-168).

⁸² Farmer 1997, p. 8.

⁸³ Mureșan *et alii* 1984, p. 245.

⁸⁴ În perioadele în care a fost premier, Ramsay MacDonald a arătat un interes mai mult decât crescut față de diplomație, el conducând de fapt Foreign Office-ul, așa cum procedase și lordul Salisbury la finalul secolului XIX. Implicarea sa tot mai pronunțată în modelarea politicii externe a Marii Britanii, interesul special al legăturilor cu Statele Unite au provocat multe neajunsuri lui Arthur Henderson, dar și lui Sir John Simon, cei care au deținut în mod oficial funcția de șef al diplomației britanice în cel de-al doilea mandat al lui MacDonald (Dilks 1984, p. 189).

⁸⁵ Nu doar Marea Britanie a fost cea care a recunoscut în mod oficial Uniunea Sovietică în 1924. În același an, același lucru l-au făcut și alte zece state, ele fiind: Italia (7 februarie), Norvegia (13

promovată de Foreign Office, întrucât, până la această dată, atitudinea diplomației britanice față de statul comunist se bazase pe ideea comună a Alianțelor de a izola „focarul bolșevic” de restul Europei⁸⁶.

Deși prima parte a comunismului militant luase sfârșit în 1921, liderii bolșevici renunțând la „exportul” revoluției în alte țări, continuau să existe diferențe greu de soluționat între guvernele de la Londra și Moscova. Datoriile țarismului, daunele provocate de intervenția Marii Britanii în războiul civil⁸⁷, implicarea Uniunii Sovietice în Turcia, Persia și Afganistan, ceea ce afectase interesele britanice din Orientul Apropiat și, nu în ultimul rând, ultimatumul lordului Curzon, care a fost perceput ca o adevărată declarație de război, reprezentau principalele probleme care stăteau în calea unei normalizări a relațiilor bilaterale. Cu toate acestea, în august 1924 s-a reușit încheierea unui nou tratat comercial între cele două țări. Mai mult decât atât, având speranța că această problemă va fi rezolvată, guvernul britanic și-a dat acordul pentru a gira un împrumut în valoare de 30 milioane lire sterline, ceea ce l-a făcut pe unul din contemporanii aceluși eveniment să remarce că „acordul a fost mai degrabă un acord pentru a cădea de acord decât și când părțile contractante vor fi de acord”⁸⁸.

Spre deosebire de conservatori care erau adepți ai protecționismului economic, laburiștii au accentuat ideea că posibilitatea de a face comerț cu Uniunea Sovietică reprezenta o soluție pentru reducerea șomajului din Marea Britanie, aspect scos în evidență de Ramsay MacDonald imediat după obținerea victoriei în alegerile generale din 1924:

„Infatuata absurditate de a sta departe de guvernul rus va lua sfârșit. Aceasta nu pentru că suntem de acord cu ceea ce a făcut guvernul rus, pentru că nu este treaba noastră [...]. Doresc comerț; doresc negocieri; doresc o reglementare a situației internaționale de la țărmurile Japoniei până la cele ale Irlandei”⁸⁹.

Încă din prima întrunire a cabinetului laburist, membrii acestuia au votat pentru recunoașterea Uniunii Sovietice, consecința acestei decizii fiind aceea că R. M. Hodgson, agentul diplomatic din Moscova, a fost instruit să prezinte o notă oficială lui Cicerin, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, prin care guvernul sovietic era recunoscut *de jure*. Alături de această recunoaștere, documentul diplomatic înmănat părții sovietice mai conținea și alte propuneri, printre care: reluarea relațiilor diplomatice, încetarea propagandei comuniste împotriva Marii Britanii, organizarea unei conferințe între cele două țări pentru soluționarea diferendelor majore ce existau⁹⁰. Izolarea diplomatică în care se găseau reprezentanții puterii bolșevice de la Kremlin i-a determinat să accepte propunerea

februarie), Austria (20 februarie), Grecia (8 martie), Danzig (13 martie), Suedia (15 martie), China (31 mai), Danemarca (18 iunie), Mexic (4 august) și Franța (28 octombrie) (Santalov, Segal 1928, p. 32).

⁸⁶ Wish 1939, p. 389.

⁸⁷ Pentru daunele provocate de intervenția militară britanică în războiul civil din Rusia, Cristian Racovski s-a folosit de Decizia Alabama din 1871, prin care Marea Britanie a fost nevoită să acorde despăgubiri Statelor Unite pentru intervenția sa în războiul civil american (*ibidem*, p. 395).

⁸⁸ Farmer 1996, p. 29.

⁸⁹ Hessel Tiltman 1929, Appendix G. *Apud* Wish 1939, p. 391.

⁹⁰ *Text of Hodgson Note*, în *Russian Review*, 1 April 1924. *Apud* Wish 1939, p. 391.

britanică îndată, la 8 februarie 1924 guvernul sovietic trimițându-și răspunsul său oficial prin care erau agreate toate propunerile făcute de guvernul de la Londra.

Formarea primului guvern laburist din Marea Britanie, dar și starea accentuată de izolare diplomatică în care se găsea conducerea bolșevică de la Moscova a făcut posibilă această reluare a relațiilor diplomatice, lucru ce era de neconceput cu doar câțiva ani în urmă. Această apropiere nu a fost însă lipsită de critici, care au venit atât din interiorul Marii Britanii, cât și din cel al Uniunii Sovietice. Astfel, atât lordul Curzon, cât și Stanley Baldwin au criticat dur guvernul pentru recunoașterea acordată puterii sovietice, aceștia argumentându-și atitudinea lor din parlament prin faptul că orice concesie acordată Uniunii Sovietice reprezenta un precedent periculos pentru ceilalți datornici europeni, la care se adăuga și atitudinea deloc amicală a presei sovietice față de revendicările britanice în legătură cu datoriile regimului țarist⁹¹. Nu doar cei doi oameni politici britanici s-au pronunțat împotriva acțiunii guvernului condus de MacDonald, prin care s-a realizat o oarecare apropiere față de statul sovietic, acestora alăturându-li-se și o bună parte a presei. *The Times*, *New Statesman* și *The Nation* reprezintă doar câteva exemple în acest sens, la care pot fi adăugate și diferite organizații și asociații, cum erau: *London Chamber of Commerce*, *Federation of British Industries*, *Chambers of Shipping in the United Kingdom* și altele.

Dar după doar 287 de zile în care laburiștii s-au aflat pentru prima dată la putere, guvernul a căzut, acest lucru datorându-se atât tratatelor încheiate cu partea sovietică, cât mai ales unei scrisori ce aparținea probabil lui Zinoviev, scrisoare ce a fost publicată de *Daily Mail*⁹², ceea ce l-a făcut pe editorul ziarului *The Nation* să afirme despre influența sovietică asupra politicii interne a Marii Britanii că: „Niciodată de la revoluția franceză un regim politic al unei țări străine nu a avut o influență atât de puternică în Marea Britanie”⁹³. Formarea celui de-al doilea guvern conservator condus de Stanley Baldwin a dus la înlăturarea tuturor înțelegerilor făcute de laburiști cu Uniunea Sovietică, întrucât Parlamentul nu și-a dat consimțământul, rămânând în vigoare doar tratatul comercial și recunoașterea *de jure* a URSS⁹⁴.

În ciuda trecutului său glorios, Italia era percepută de Marea Britanie ca fiind o țară slabă și îndepărtată⁹⁵. Ca atare, interesul pentru peninsulari nu era prea mare în rândul britanicilor, iar faptul că cele două țări luptaseră împreună în timpul Primului Război Mondial a făcut să nu se acumuleze niciun fel de suspiciune

---

⁹¹ În legătură cu acest ultim aspect, în presa sovietică au apărut comentarii insultătoare față de cerințele britanicilor de a li se înapoia banii împrumutați rușilor în timpul războiului. Ca exemplu, pot fi menționate îndeosebi cuvântările lui Grigori Zinoviev, președintele Internaționalei Comuniste. Chiar în timp ce negocierile anglo-sovietice aveau loc, Lev Troțki și același Zinoviev își exprimau ura lor față de burghezia britanică (Wish 1939, p. 392, 397).

⁹² Scrisoarea, a cărei autenticitate nu a putut fi stabilită niciodată, îndemna Partidul Comunist Britanic să aprobe acordurile anglo-sovietice, întrucât se creau posibilități pentru întreprinderea unor acțiuni subversive. În aceeași scrisoare erau date și instrucțiuni pentru toate tipurile de revoltă (Farmer 1996, p. 29-30).

⁹³ Wish 1939, p. 402-403.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 403.

⁹⁵ Bosworth 1970, p. 165.

reciprocă în rândul opiniei publice atât în Marea Britanie, cât și în Italia⁹⁶. Conferința de Pace de la Paris a fost aceea care însă a contribuit din plin la deteriorarea acestor raporturi, întrucât reprezentanții italieni nu au fost tratați ca egali de către americani, britanici și francezi în cadrul negocierilor din capitala Franței, Italia neprimind teritoriile solicitate care i-ar fi compensat pierderile din război. Fără acestea, statutul de mare putere al peninsularilor era total compromis, ceea ce a dus la apariția în rândul italienilor la așa-numitul fenomen al „victoriei mutilate”⁹⁷.

Din cauza corupției și ineficienței sale, britanicii nu au avut niciun motiv să deplângă dispariția regimului liberal din Italia și ulterioara venire a lui Mussolini la putere, întrucât acesta din urmă aducea mult dorita stabilitate politică, contribuind în același timp și la îndepărtarea pericolului socialist, deși astăzi se știe că nu era atât de mare pe cât se credea în acea vreme. Așa cum s-a remarcat încă de pe atunci, fascismul ajunsese la putere în mod legal, existând, e drept, conotații diferite în Italia față de ceea ce se înțelegea prin legalitate în Anglia. Mai mult decât atât, Mussolini a fost numit în funcție de către rege, pentru ca imediat după aceea papa Pius XI să proclame că Il Duce fusese trimis de Providență. În aceste condiții, așa cum Maurice Pearton a afirmat, britanicii nu aveau niciun drept de a contesta autoritatea lui Mussolini și instituirea regimului său fascist, în condițiile în care această situație era doar o problemă a Italiei, iar realizările interne ale fasciștilor nu erau deloc de neglijat⁹⁸.

Chiar înainte ca marșul asupra Romei să aibă loc și înainte ca Mussolini să fie numit prim-ministru, prestigiosul ziar *The Times*, în condițiile în care mișcarea fascistă dădea impresia că era singura apărătoare a legii și ordinii în Italia, îl prezenta pe Mussolini ca părănd a fi „un posibil urmaș al eroicului Garibaldi și al ideilor creatoare ale mișcării Risorgimento”. Opoziția fasciștilor față de socialiști a făcut ca primii să fie priviți cu simpatie în Marea Britanie, singurul aspect care producea o oarecare îngrijorare era trăsătura patriotică antibritanică din politica

---

⁹⁶ Pearton 1998, p. 15.

⁹⁷ În timpul luptelor din Primul Război Mondial, au murit 650000 de italieni, iar mai mult de un milion fuseseră răniți. Totodată, în urma împrumuturilor făcute în SUA și Marea Britanie, datoria Italiei crescuse de la 18 miliarde lire la 85 miliarde lire. După terminarea războiului, populația întregii țări aștepta să beneficieze de „fructele victoriei”, lucru care nu s-a întâmplat. Reprezentanții americani și britanici au dat orașul Fiume Iugoslaviei și nu Italiei, argumentându-se că el este vital pentru economia statului iugoslav, în vreme ce Dalmația nu a fost atribuită din cauza existenței unui număr prea mic de italieni ce trăiau acolo. În plus, Italia nu a luat parte nici la împărțirea fostelor colonii germane, ceea ce a făcut ca în „cizmă” să apară un fenomen de frustrare, generat de o „victorie mutilată” (Robson 1997, p. 50-53).

⁹⁸ Merită să fie subliniat faptul că Mussolini a reușit să elimine Mafia, deoarece nu era loc și pentru fascism și pentru această asociație teroristă, a drenat mlaștinile pontine pline cu țăncari purtători ai malariei, o problemă ce nu a putut fi rezolvată de toate guvernele ce s-au perindat la Roma în toată istoria Italiei, a reușit să refacă stabilitatea și prosperitatea economică și, nu în ultimul rând a reglementat relațiile dintre statul italian și Biserica Catolică, rezolvând astfel o problemă ce data din 1870. Înainte de 1940, Mussolini avea destui admiratori în Marea Britanie, întrucât acesta din urmă părea să fi adus prosperitatea economică în peninsula atât printr-o planificare de stat, cât și prin înființarea de agenții-umbrelă pentru diferitele sectoare economice. Mai mult decât atât, așa cum *New Statesman* remarca, Il Duce a făcut ca „trenurile să circule la timp în Italia” (Pearton 1998, p. 16, 18; Judt 2008, p. 75).

externă a regimului fascist⁹⁹. Într-adevăr, ambițiile Italiei în Marea Mediterană, ce reprezenta o verigă esențială în sistemul de comunicații al Marii Britanii cu imperiul său, dar și cu lumea întreagă, păreau a reprezenta o amenințare directă față de interesele britanice¹⁰⁰.

Temerile inițiale pe care impactul instaurării fascismului îl putea avea asupra politicii externe, precum și asupra relațiilor anglo-italiene au fost repede spulberate de comportamentul precaut al lui Benito Mussolini la Conferința de la Lausanne. Vizita regelui George al V-lea la Roma, efectuată în mai 1923, a conferit o notă finală de respectabilitate regimului fascist din Italia. Se poate astfel remarca că în timpul anilor '20 politica externă fascistă rareori a atras atenția presei britanice, în paginile aceluiași *The Times* afirmându-se că Imperiul Britanic și Italia erau în perfectă armonie¹⁰¹. Mai mult decât atât, la finalul primului deceniu interbelic, remarcile din presa britanică erau mai favorabile Italiei ca oricând, politica externă judicioasă a acesteia din urmă contribuind din plin la restabilirea vechilor relații dintre Marea Britanie și Italia¹⁰².

Conferința de la Locarno, acolo unde Italia a fost invitată de Marea Britanie pentru a se alătura acesteia din urmă în acțiunea de normalizare a relațiilor dintre Franța și Germania, a reprezentat consecința firească a acestor bune raporturi bilaterale dintre britanici și italieni, dar și momentul de apogeu al acestei situații. Deși inițiativa Foreign Office-ului a fost în mare parte determinată de dorința britanicilor de a da o mai mare notă de imparțialitate tratatelor ce urmau a fi încheiate în localitatea elvețiană, se pare că pe termen lung invitarea Italiei în calitate de arbitru a constituit o greșală, așa cum A. J. P. Taylor remarcă într-una din cărțile sale:

„Un defect al sistemului de la Locarno-Geneva, mai grav chiar decât absența Statelor Unite și a Rusiei Sovietice, era prezența Italiei. Ea fusese adusă în aranjamentul de la Locarno doar pentru a întări aparența britanică de imparțialitate. Nimeni nu credea în acel moment că Italia va putea menține cu adevărat echilibrul între Germania și Franța. Acest fapt n-a contat câtă vreme Locarno, ca și Liga, se baza pe rațiune și bunăvoință, nu pe forța brută. Mai târziu, când circumstanțele s-au înăsprit, memoria Locarno-ului a contribuit la încurajarea fantasmei că Italia avea forța necesară pentru a intra «în cârți», iar liderii italieni înșiși au fost victimele acestei fantasme¹⁰³.”

Un rol important în existența unor bune relații externe între Marea Britanie și Italia l-a avut Sir Austen Chamberlain, cel care timp de aproape cinci ani, mai exact între noiembrie 1924 și iunie 1929, a îndeplinit funcția de secretar de stat al Foreign Office-ului. În acest interval de timp Mussolini s-a întâlnit de cinci ori¹⁰⁴ cu

---

⁹⁹ Bosworth 1970, p. 168.

¹⁰⁰ Farmer 1996, p. 25.

¹⁰¹ Bosworth 1970, p. 170.

¹⁰² *Ibidem*, p. 170-171.

¹⁰³ Taylor 1999, p. 54.

¹⁰⁴ Sir Austen Chamberlain și Benito Mussolini s-au întâlnit pentru prima dată la Roma, în decembrie 1924. A doua întâlnire între cei doi a avut loc în cadrul Conferinței de la Locarno, în octombrie 1925, pentru ca a treia oară să se întâmple cu două luni mai târziu, la Rapallo. A patra întâlnire, de la Leghorn, din 30 septembrie 1926, este și cea de la care au rămas cele mai multe documente oficiale, în

Chamberlain, de fiecare dată într-un cadru privat, fără traducători sau alte persoane auxiliare, întrucât ambii vorbeau fluent franceza, limba diplomației la acel moment¹⁰⁵. Având în vedere faptul că în comunicatele care au fost date ulterior publicității nu erau prezente decât niște conglomerate de clișee prin care se arăta armonia politică ce exista în viziunile celor doi, dar fără a se spune nimic despre problemele discutate, nu este de mirare că au apărut tot felul de zvonuri despre încheierea unor înțelegeri cu caracter secret¹⁰⁶.

Conform ambasadorului Italiei de la Paris, contele Carlo Sforza, în urma primei întâlniri dintre șeful diplomației britanice și Il Duce, Marea Britanie ar fi primit sprijinul Italiei împotriva Turciei kemaliste, în schimbul unei atitudini binevoitoare a guvernului de la Londra față de Italia, ceea ce însemna foarte mult pentru regimul fascist, mai ales că de puțin timp avusese loc „afacerea Matteoti”¹⁰⁷. Deși nu sunt dovezi arhivistice că o asemenea înțelegere a fost încheiată, venirea ministrului de Externe britanic la Roma a însemnat foarte mult pentru imaginea Italiei în planul relațiilor internaționale, G. Salvemini fiind de părere că „strângerea de mână a lui Chamberlain a valorat cât un imperiu pentru Mussolini, iar Foreign Office-ul s-a putut baza pe el pentru următorii zece ani”¹⁰⁸.

Atitudinea în general moderată a Italiei din cadrul relațiilor internaționale ce a fost manifestată de-a lungul anilor '20, precum și impresia pe care aceasta o dădea de a sprijini Liga Națiunilor, a făcut ca relațiile sale cu Marea Britanie să fie caracterizate de colaborare, așa cum s-a putut observa din întâlnirile lui Sir Austen Chamberlain cu Benito Mussolini, mai ales la Locarno¹⁰⁹ și Livorno. Doar tonul discursurilor pe care dictatorul italian le-a făcut referitor la nordul Africii au mai umbrit într-o oarecare măsură această stare de lucruri pentru o scurtă perioadă de

---

vreme ce ultima a fost la Florența, atunci când Sir Austen nu mai făcea parte din cabinetul de la Londra (Edwards 1971, p. 153-164, *passim*).

¹⁰⁵ Timp de câteva sute de ani, până la Conferința de Pace de la Paris din anii 1919-1920, franceza a fost în mod categoric limba diplomației. Engleza a avut pentru prima dată statut de paritate cu franceza în cadrul conferinței mai sus amintite, reprezentanții Franței acceptând cu multă greutate acest lucru. Contribuția anglo-americanilor la câștigarea Primului Război Mondial fusese însă prea importantă pentru ca Franța să aibă puterea de a rezista în fața acestei cereri a reprezentanților SUA și Marii Britanii.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 153.

¹⁰⁷ În iunie 1924, când Parlamentul italian și-a reluat lucrările, socialistul Giacomo Matteoti a adus dovezi clare și amănunțite despre acțiunile violente ale fasciștilor din timpul campaniei electorale. La 10 iunie 1924, la doar câteva zile după ce au fost făcute aceste afirmații, deputatul socialist a fost asasinat prin înjunghiere. Deși Mussolini a afirmat că nu avea nicio legătură cu această crimă, în presă au apărut informații conform cărora primul ministru era direct implicat în suprimarea lui Matteoti. Comentariile presei internaționale nu au întârziat să apară, aceasta scoțând în evidență că Mussolini avea propriul său mod de a se comporta cu adversarii politici, el fiind asemuit pentru aceasta cu contemporanul său din Chicago - Al Capone, de asemenea cu origini italiene. Pentru *New Statesman*, Mussolini ori era un criminal, ori era direct responsabil de moartea lui Matteoti. În caz contrar, premierul italian trebuia să-și arate autoritatea, să-i pedepsească pe făptași și să-și recâștige respectul lumii (Robson 1997, p. 77; Pearton 1998, p. 17).

¹⁰⁸ Salvemini 1953, p. 64. *Apud* Edwards 1971, p. 154.

¹⁰⁹ Alegerea localității Locarno ca loc pentru a se ține conferința ce urma să reglementeze situația dintre Franța și Germania a fost făcută de britanici pentru a-l determina pe Mussolini să participe. Austen Chamberlain ar fi vrut să fie Londra, dar până la urmă a ales Locarno, deoarece era foarte aproape de granița cu Italia (Edwards 1971, p. 156).

timp, dar colaborarea dintre cele două diplomații, britanică și italiană, a continuat, așa cum au dovedit-o discuțiile care au avut loc la Livorno, la 30 septembrie 1926. Problemele abordate în cadrul întâlnirii din orașul situat în regiunea Toscana au fost numeroase, ele referindu-se la situația din Balcani, la comerțul italiano-sovietic, precum și și la dorința Italiei de a nu interveni în China¹¹⁰.

Nota de colaborare care a existat între Marea Britanie și Italia de-a lungul primului deceniu interbelic poate fi explicată, pe de o parte, prin dorința lui Mussolini de a-și ridica prestigiul în străinătate, dar și de a-și consolida poziția internă, iar, pe de altă parte, din punctul de vedere britanic, această colaborare a reprezentat forma concretă prin care Foreign Office-ul a reușit să modereze ambițiile expansioniste italiene, britanicii utilizând măgulirea pentru a menține Italia în cadrul sistemului european¹¹¹. Mai mult decât atât, pentru Austen Chamberlain, cultivarea unei bune relații cu Mussolini poate fi explicată prin dorința sa personală, conform căreia contactele dintre oamenii de stat pot răspândi spiritul Conferinței de la Locarno, de prietenie și încredere reciprocă.

Atunci când trebuia definită o politică față de Europa Centrală și de Est, cei mai mulți politicieni britanici din anii '20 împărtășeau punctul de vedere exprimat de Lloyd George, potrivit căruia frontierele din această parte a continentului erau defectuoase. Ca atare, tratatele încheiate în cadrul Conferinței de Pace de la Paris nu erau nici sacrosante, nici definitive. Statele nou apărute și cele mărite teritorial erau instabile și nu se putea conta pe ele, în vreme ce resentimentele și spiritul de revanșă mocneau în Austria, Ungaria și Bulgaria. Prezența unor grupări minoritare germane nemulțumite în mai toate aceste state apărute după Primul Război Mondial reprezenta o altă problemă ce nu putea fi deloc neglijată, mai ales că hegemonia germană fusese înlocuită de cea franceză, cel puțin în opinia celor mai mulți funcționari ai Foreign Office-ului. Având în vedere toate aceste argumente, britanicii s-au ferit să dea orice tip de garanție față de statele Europei Central-Răsăritene, ei fiind conștienți de faptul că reglementările făcute la Conferința de Pace de la Paris fuseseră denaturate de cerințele de asigurare a securității Franței. Ca o consecință firească a acestei situații, atitudinea adoptată de guvernele de la Londra ce s-au succedat în toată perioada interbelică s-a pronunțat pentru găsirea unor modalități pașnice pentru revizuirea unor decizii defectuoase¹¹².

La începutul anilor '30 se părea că relativa stabilitate din planul relațiilor dintre state ce a caracterizat primul deceniu interbelic se va extinde fără dificultate și în deceniul următor. Nu a fost așa, întrucât Marea Criză Economică a bulversat ordinea internațională, iar Marea Britanie s-a văzut confruntată cu probleme ce i-au solicitat din plin statutul său de singura putere cu adevărat mondială din Europa¹¹³.

---

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 161.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 164.

¹¹² Farmer 1996, p. 23-24.

¹¹³ În toată perioada interbelică Marea Britanie a fost unica putere mondială în adevăratul sens al cuvântului, deoarece Franța a fost prea absorbită de preocuparea sa de a-și asigura propria securitate în fața Germaniei pentru a se mai putea concentra îndeajuns și la interesele sale extraeuropene. Desigur, Imperiul Francez a continuat să existe, fiind al doilea ca mărime după cel britanic, dar activitatea Quai d'Orsay-ului s-a îndreptat în mod special către problemele „bătrânului continent”. Scăderea influenței franceze în lume s-a reflectat și în Conferința de la Washington din anul 1922,

Efectele crizei economice s-au simțit din plin în Marea Britanie. Până la mijlocul anului 1931, s-au înregistrat scăderi semnificative în toate ramurile economiei: construcțiile de mașini cu 37%, producția de fontă și oțel cu 45%, iar industria textilă cu 27%. Ca și în cazul Statelor Unite și al Germaniei, efectul cel mai dureros al crizei ce s-a manifestat în Marea Britanie l-a reprezentat creșterea numărului de șomeri, de la 1,1 milioane în iulie 1929, la 2,7 milioane doi ani mai târziu. Fenomenul șomajului, tot mai ridicat în rândul populației active, a determinat cheltuieli sporite, deficitul bugetar fiind de 40 milioane lire sterline în anul fiscal 1930, pentru ca acesta să ajungă la 120 milioane lire sterline în anii 1931-1932¹¹⁴. În aceste condiții, cea mai importantă preocupare a clasei politice britanice a fost aceea de a redresa economia țării, toate celelalte domenii trecând pe planul al doilea, inclusiv politica externă¹¹⁵. Guvernul de uniune națională, format în 1931 și condus de MacDonald, și-a stabilit ca obiectiv prioritar refacerea prosperității, pronunțându-se totodată pentru reducerea cheltuielilor destinate înarmării. Politica guvernului era astfel în concordanță cu opiniile celor mai mulți dintre politicienii laburiști și liberali, care considerau cheltuielile făcute pe înarmare ca fiind fără rost, ei având convingerea că acest lucru mai mult ajută la apariția unui nou război decât să prevină izbucnirea lui¹¹⁶. În plus, nu era deloc de neglijat opinia publică britanică care era profund pacifistă¹¹⁷, aceasta conștientizând faptul că

„Marea Britanie este din ce în ce mai vulnerabilă la noile arme de război. Submarinele puteau amenința flota, care fusese atâta vreme scutul Marii Britanii, în timp ce aviația putea ataca orașele britanice, oricât de puternică i-ar fi fost flota. Marea Britanie putea pierde totul, și nu avea nimic de câștigat de pe urma unui război mondial”¹¹⁸.

Arthur Henderson, ministrul de Externe în cel de-al doilea guvern condus de MacDonald, spre deosebire de concepțiile premierului care considera temerile

---

acolo unde, prin semnarea Tratatului celor Cinci Puteri, Franța a fost nevoită să accepte paritatea cu Italia în domeniul navelor de suprafață militare, deși spre deosebire de statul peninsular, ea avea numeroase interese coloniale. Prin același tratat, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, ba chiar și Japonia, s-au situat pe poziții net superioare față de puterea navală franceză. La rândul ei, Germania a urmat și ea în toată perioada interbelică o politică continentală. Această perspectivă iese în evidență chiar și în timpul lui Hitler, atunci când germanii nu au construit o mare flotă de război, iar cererile lor pentru atribuirea de colonii erau mai mult un mijloc de a-i șicana pe britanici. Cu siguranță că deținerea de colonii era privită de cel de-al Treilea Reich mai mult ca un apanaj al puterii, decât ca un avantaj, astfel că după înfrângerea Franței din anul 1940, Germania nu a fost interesată să preia coloniile franceze, deși ar fi putut-o face foarte lesne.

¹¹⁴ Mureșan *et alii* 1984, p. 248.

¹¹⁵ Farmer 1996, p. 74.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 75.

¹¹⁷ În Marea Britanie, în toată perioada interbelică, a existat o adevărată avalanșă de literatură ce se pronunța împotriva războiului. S-au înființat o sumedenie de organizații cu caracter pacifist, cum erau Consiliul Național pentru Pace, Liga Națiunilor Unite și Uniunea pentru Asigurarea Păcii, în vreme ce numeroase poeme, piese de teatru și lucrări cu caracter autobiografic scoteau în evidență inutilitatea Primului Război Mondial, pierderile uriașe de vieți omenești, precum și masivele cheltuieli militare care au fost făcute. Acest fenomen nu a ocolit nici instituțiile de învățământ, ajungându-se ca, în 1933, Oxford Union să stabilească cu 257 voturi pentru și 153 împotriva, că „acest colegiu nu va lupta pentru rege și țară” (*ibidem*).

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 15.

Franței ca fiind pure fantezii, dorea să asocieze dezarmarea cu securitatea¹¹⁹. Ținând cont de aceste opinii ale sale, nu este deloc de mirare că a fost numit președinte al Conferinței Internaționale pentru Dezarmare¹²⁰, ce s-a întrunit la Geneva, în anul 1932. Ținându-se cont de faptul că între Franța și Germania, cele două principale puteri între care se purtau discuții referitoare la reducerea armamentului, erau poziții total diferite de pe care se pleca în negocierea unei platforme comune, nu este deloc surprinzător că acțiunea de mediere a britanicilor a eșuat.

Se poate ușor observa că disputa ce exista între francezi și germani pe tema ponderii armamentului era în esență un conflict în legătură cu distribuția de putere dintre cele două țări. Francezii doreau să-și mențină statutul lor de cea mai importantă forță militară din Europa, ceea ce se concretiza în politica de menținere a *statu quo*-ului, în vreme ce germanii, așa cum era de altfel normal din punctul lor de vedere, doreau distrugerea raportului de forțe ce se stabilise în timpul Conferinței de Pace de la Paris ce i-a urmat „Marelui Război”¹²¹. Așadar, disputa dintre Franța și Germania era ireconciliabilă, așa cum a scos în evidență și Hans Morgenthau, într-una din celebrele sale publicații:

„Renunțarea Germaniei la solicitarea privind egalitatea armamentului ar fi însemnat că acceptă inferioritatea puterii sale ca permanentă și legitimă și că renunță la orice speranță de a redeveni principala putere în Europa. Renunțarea Franței la solicitările privind securitatea ar fi însemnat că renunță la poziția sa dominantă și că acceptă revenirea Germaniei ca putere de prim rang. Impasul la care s-a ajuns între Franța și Germania referitor la ponderea armamentului nu putea [...] prin urmare să fie soluționat în termenii dezarmării. Deoarece era o manifestare a competiției pentru dominație dintre două state, acest impas putea fi soluționat doar în termenii distribuției de putere dintre cele două state – dacă ar fi putut fi soluționat în vreun fel”¹²².

Importante schimbări se produsese în însă în politica britanică atunci când lucrările conferinței au fost deschise, în primele zile ale anului 1932. Un guvern de uniune națională îi luase locul celui laburist, deși prim-ministru rămăsese același MacDonald, în timp ce Arthur Henderson fusese înlocuit la Foreign Office de liberalul Sir John Simon. Noul ministru de Externe, ca și premierul MacDonald de altfel, avea convingerea că temerile francezilor legate de propria lor securitate erau imaginare și, ca atare, se pronunța pentru o atitudine reținută atunci când venea vorba de luarea de către britanici a unor angajamente suplimentare¹²³. Confruntat cu criza economică, guvernul de la Londra nu numai că nu era doritor să-și sporească obligațiile, ba chiar ar fi vrut să le reducă pe cele existente, așa cum prim-

---

¹¹⁹ Taylor 1999, p. 61.

¹²⁰ Organizarea unei conferințe la Geneva era justificată de articolul 8 al pactului Ligii Națiunilor ce prevedea că „menținerea păcii necesită reducerea armamentului național până la cel mai scăzut nivel acceptabil pentru securitatea națională și aplicarea prin acțiune comună a obligațiilor internaționale”. Liga Națiunilor, în încercarea sa de a transpune acest deziderat în practică, prin consiliul său, a înființat o comisie pregătitoare ce a dus la deschiderea conferinței de dezarmare din Elveția (Morgenthau 2007, p. 421).

¹²¹ *Ibidem*, p. 427-428.

¹²² *Ibidem*, p. 428.

¹²³ Taylor 1999, p. 61.

ministrul Ramsay MacDonald le-a comunicat de fapt francezilor: „Pretențiile franceze au prezentat întotdeauna dificultatea că presupuneau ca Marea Britanie să-și asume obligații suplimentare într-un moment când așa ceva nu era posibil”¹²⁴.

Ca o consecință firească a acestor puncte de vedere care existau între britanici, francezi și germani pe tema dezarmării, conferința a înregistrat un eșec total, neputându-se ajunge la niciun tip de acord de dezarmare, mai ales că în octombrie 1933 Germania s-a retras din Liga Națiunilor. Punctul de vedere britanic, acela ca francezii să se dezarmeze, dar fără a primi garanții suplimentare a fost respins în mod categoric de reprezentanții Franței. Un alt plan al Foreign Office-ului, acela de a amâna dezarmarea în favoarea securității prin atragerea Statelor Unite ale Americii la conferința de la Geneva, deși ele nu erau membre ale Ligii Națiunilor, a eșuat odată cu alegerile din noiembrie 1932, atunci când a devenit președinte democratul Franklin Delano Roosevelt¹²⁵.

Contrar multor idei preconceptuate care există astăzi, venirea naziștilor la putere în Germania nu a adus modificări ale atitudinii pe care Marea Britanie le avea față de această țară. În fond, Adolf Hitler devenise cancelar pe cale legală, câștigându-și această poziție prin rezultatul pe care NSDAP¹²⁶ le obținuse în alegerile din noiembrie 1932, pentru ca mai apoi însuși președintele Hindenburg să-i încredințeze misiunea de a forma un nou guvern. Chiar dacă cu mult înainte se știa la Londra că acest partid nou venit la putere nu era deloc adeptul parlamentarismului și al democrației¹²⁷, membrii guvernului britanic aveau prea

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ Cu toate că după sfârșitul Primului Război Mondial democrații susținuseră proiectul de constituire a Ligii Națiunilor, prin intermediul lui Woodrow Wilson, iar F. D. Roosevelt se va dovedi mai târziu a fi cel care va implica Statele Unite în politica mondială, alegerile din 1932 au reprezentat o victorie a izolaționismului. Democrații americani nu erau altceva decât wilsonieni deziluzionați. Cei mai mulți dintre ei credeau că puterile europene, în mod special foștii aliați, erau imorale și, drept urmare, America trebuia să-și reducă la minimum contactele cu acestea. Idealismul americanilor care îi determinase să se implice în acțiunea de salvare a lumii îi făcea acum să fie extrem de reticenți. Imediat după alegerile prezidențiale, cu sprijinul majorității democratice, Congresul a luat unele măsuri care făceau imposibilă implicarea Statelor Unite în relațiile dintre statele europene, iar președintele Roosevelt și-a dat acordul. Naționalismul economic promovat prin *New Deal* nu a făcut altceva decât să sprijine aceste decizii (*ibidem*, p. 62).

¹²⁶ *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani). În esență, ideologia național-socialismului îmbina două teorii. Prima dintre ele, teoria fascistă, susținea că unitatea națională putea fi realizată și menținută doar de către un stat totalitar, condus de un Führer. A doua teorie, cea rasistă, afirma superioritatea popoarelor ariene, ceea ce în mod indirect însemna faptul că alte popoare puteau fi în mod nejustificat cucerite sau complet eliminate. A avut un remarcabil succes politic în Germania datorită abilității sale de a sintetiza într-o teorie cu o largă adresabilitate elemente care altminteri ar fi fost contradictorii. Astfel, socialismul a atras muncitorii, conservatorismul a determinat aderarea elementelor conservatoare și tradiționale, antibolșevismul a convenit patronilor, în vreme ce antisemitismul a dat bine în ochii tuturor acelor care căutau un țap ispășitor atât pentru toate dezastrele economice din perioada interbelică, cât și pentru pierderea războiului (Miller 2006, p. 528-529).

¹²⁷ Încă de la începutul anilor '20, diplomații britanici din Germania observaseră trei caracteristici importante ale național-socialiștilor, ele fiind asociate în Marea Britanie partidului acestora pentru următorii zece ani, ba chiar și mai mult. Trăsăturile predominante erau antisemitismul, utilizarea violenței ca mijloc preferat în viața politică, precum și combinația derutantă de naționalism și socialism prezentă atât în numele partidului, cât și în programul acestuia. La mijlocul lunii noiembrie 1922, Cecil Gosling, consulul general britanic din Frankfurt, a fost cel care a realizat prima analiză a

puține motive să fie îngrijorați. Dimpotrivă, eliminarea pericolului bolșevic care a planat în toată perioada existenței regimului republicii de la Weimar¹²⁸, crearea unei stabilități politice în Germania, precum și refacerea economică nu făceau nimic altceva decât să genereze la Londra o percepție favorabilă asupra noii ordini instituite prin apariția celui de-al Treilea Reich. Nu exista în Marea Britanie niciun sentiment de teamă față de Germania, ba chiar din contră, imediat după venirea lui Hitler la putere era prezentă mai mult temerea că Germania s-ar putea prăbuși, decât să poarte un război ofensiv. La această percepție favorabilă a contribuit din plin și faptul că numirea lui Hitler în fruntea guvernului nu a însemnat imediat promovarea unei noi politici externe. Konstantin von Neurath, un naționalist conservator, a rămas în continuare șeful diplomației germane, obiectivele sale fiind atât cultivarea prieteniei cu Marea Britanie și Italia în scopul evitării izolării diplomatice, cât și slăbirea Franței oriunde ar fi fost posibil acest lucru¹²⁹.

Chiar dacă nu mai era de mult timp prim-ministru și nici nu mai îndeplinea vreoa funcție guvernamentală, merită a fi menționat punctul de vedere al lui David Lloyd George despre Adolf Hitler, exprimat în anul 1937:

„Indiferent ce s-ar putea crede despre metodele lui [Hitler] – și, cu siguranță, acestea nu sunt cele ale unei țări cu sistem parlamentar – nu există nicio îndoială că el a reușit să producă o transformare extraordinară în ceea ce privește spiritul poporului său [...]. Iar popularitatea sa nu poate fi pusă la îndoială, mai ales în rândurile tineretului german. Vârștii au încredere în el; tinerii îl idolatrizează. Este acea venerație față de eroul național care și-a salvat țara aflată în cel mai înalt grad de degradare și dependență. În cazul său nu este vorba de admirația reținută în fața unui lider ce se bucură de popularitate. El este George Washington al Germaniei [...]. Pe de altă parte, cei care își imaginează că Germania a revenit la sentimentele sale imperialiste nu dau dovada că ar fi înțeles caracterul transformării produse. Ideea unei Germanii care ar intimida Europa cu trupele sale mărșăluind peste frontierele altor țări nu face parte din noua viziune politică”¹³⁰.

Constituind un exemplu tipic pentru modelul în care două sau mai multe națiuni consideră că este temporar avantajos pentru ele să fie implicate mai degrabă într-o competiție pentru putere și o cursă a înarmărilor prin care se impun anumite limite, decât să participe la o cursă haotică pentru creșterea puterii lor militare, acordul naval anglo-german din 1935 a obținut acordul Amiralității, al Foreign Office-ului și al întregului cabinet, fiind privit ca o contribuție reală la menținerea

programului în 25 de puncte al Partidului Nazist, el ajungând la concluzia că din punct de vedere ideologic mișcarea nazistă era „o imitație a fascismului italian”, în vreme ce Hitler era numit „Mussolini al Bavariei”. La rândul său, într-o primă fază, William Seeds, consulul general britanic de la München, a fost consternat de combinația dintre naționalism și socialism, considerându-i pe nașiști ca fiind în realitate agenți provocatori pseudosocialiști. Conform diplomatului britanic, ei erau recrutați din cercurile reacționare și grupați pentru a provoca o revoltă socialistă ori comunistă în Bavaria, ceea ce ar fi oferit reacționarilor pretextul de a organiza o dictatură militară (Clemens 1999, p. 67-69, 75).

¹²⁸ Lenin prezisese că următoarea revoluție socialistă a lumii va fi în Germania, țara care reprezenta veriga cea mai slabă la acel moment din lanțul de state capitaliste. Vacuumul de putere ce se crease oarecum în centrul continentului oferea condiții propice pentru înaintarea bolșevică spre statele Europei Centrale și Occidentale (*ibidem*, p. 65).

¹²⁹ Layton 1997, p. 122.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 1.

păcii. La 21 iunie 1935, atunci când acordul anglo-german a fost anunțat în Parlament, pactul a fost considerat o soluție practică, știindu-se faptul că Germania construia deja o flotă care depășea limitele impuse de Tratatul de Versailles¹³¹. În condițiile în care Conferința pentru Dezarmare de la Geneva înregistrase un eșec total, iar Germania își arătase dorința sa de a se reînarma pentru a atinge egalitatea cu celelalte mari puteri ale Europei, britanicii au considerat că este indicat să-și mențină supremația navală fără a pune în aplicare un program de înarmare costisitor¹³². Se evita astfel o posibilă confruntare cu cel de-al Treilea Reich, precum și dezvoltarea unui program de înarmare necontrolat al germanilor, aceștia din urmă recunoscând superioritatea navală a Marii Britanii.

Ambele părți semnatare nu puteau fi decât mulțumite de termenii acordului semnat în 1935. Germania obținuse dreptul de a-și dezvolta flota sa de suprafață până la ponderea de 35 de procente față de Royal Navy, în vreme ce la construcția de submarine primise paritatea. Se poate remarca faptul că din cauza startului tardiv și al resurselor angajate, germanii oricum nu ar fi putut depăși această cotă, în vreme ce egalitatea cu britanicii la capitolul construcției de submarine le asigura un nivel înalt de dezvoltare pentru un tip de navă de război care reprezenta mijlocul cel mai la îndemână pentru a realiza acțiuni de atac și apărare împotriva unei flote de suprafață ce era net superioară¹³³. La rândul lor, britanicii își asiguraseră o distanță sigură față de puterea navală germană la capitolul nave de suprafață, în caz de nevoie putând să-și mărească și mai mult acest avans. În plus, un potențial pericol din imediata apropiere a apelor teritoriale fusese îndepărtat, ceea ce nu era puțin lucru în condițiile în care Marea Britanie se confrunta deja cu o amenințare japoneză în apele Orientului Îndepărtat¹³⁴. Totodată, semnarea acordului naval cu Germania arăta că Marea Britanie prefera să se bazeze pe acordurile bilaterale atunci când era în joc propria-i securitate, decât pe partenerii Conferinței de la Stresa¹³⁵ – Franța și Italia.

Se poate spune fără niciun dubiu că până în 1935, anul în care Italia a atacat Abisinia, relațiile anglo-italiene au fost satisfăcătoare. Invadarea acestui stat african, membru al Ligii Națiunilor, a pus Marea Britanie într-o postură deloc comodă, ceea ce a avut ca rezultat înrăutățirea relațiilor bilaterale cu Italia. Agresiunea italiană din Abisinia a reprezentat o problemă extrem de importantă pentru politica externă britanică din vara anului 1935, dovadă fiind faptul că atunci când Camera

¹³¹ Howard Powers 1954, p. 179.

¹³² Morgenthau 2007, p. 426.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Farmer 1996, p. 84; Morgenthau, 2007, p. 426.

¹³⁵ Conferința de la Stresa a avut loc în aprilie 1935, reunind în stațiunea italiană șefii de guvern ai Marii Britanii, Franței și Italiei. Reintroducerea serviciului militar obligatoriu în Germania a fost principalul motiv al conferinței, participanții fiind de acord să se opună oricărei încercări a Germaniei de a modifica condițiile stabilite de Tratatul de Versailles. S-a format Frontul de la Stresa, care a avut însă o existență efemeră datorită încheierii ulterioare a acordului naval anglo-german, precum și a invadării Abisiniei de către armata italiană. Ca o mică ironie a sorții, această conferință a fost găzduită de Mussolini, deși el fusese tot timpul un critic acerb al ordinii impuse la Versailles, întrucât considera că Italia a avut parte de un tratament nedrept în capitala Franței. Această conferință a fost ultima dată când a existat o anumită unitate între învingătorii din Primul Război Mondial (Palmowski 2005, vol. II, p. 416-417; Kissinger 2002, p. 259).

Comunelor s-a întrunit pentru prima dată după aproape trei luni de întrerupere a activității, o întreagă sesiune de trei zile a fost dedicată problemelor externe¹³⁶. Cu doar câteva luni înainte ca trupele lui Mussolini să atace Abisinia, importante schimbări în politica externă britanică avuseseră loc, Stanley Baldwin înlocuindu-l pe Ramsay MacDonald în funcția de prim-ministru, în vreme ce Sir John Simon a cedat conducerea Foreign Office-ului în favoarea lui Sir Samuel Hoare. În septembrie 1935, la Geneva, noul ministru de Externe a criticat în termeni duri invazia italiană a statului african, discursul rostit acolo fiind una din cele mai vibrante declarații ce fusese vreodată făcută de un lider britanic în favoarea securității colective¹³⁷. În aparență, Marea Britanie adoptase o atitudine de nezdrcinat față de această criză internațională, dar, de fapt, realitatea era una cu mult mai complexă. Hoare a realizat imediat dificultățile care rezultau din aplicarea conceptului de securitate colectivă – „un sistem în care britanicii trebuiau să facă față greutăților, iar alții se ocupau cu discuțiile”¹³⁸. Mai mult decât atât, în cadrul guvernului exista o divizare între generații, între concepțiile celor două părți fiind diferențe semnificative. Funcționarii tineri, în frunte cu Anthony Eden, se pronunțau categoric împotriva Italiei, fiind mai mult înclinați să se înțeleagă cu Germania, în timp ce tradiționaliștii, grupați cu precădere în cadrul Foreign Office-ului, erau preocupați îndeosebi de existența pericolului german¹³⁹. Aceștia din urmă considerau Liga Națiunilor ca reprezentând o sursă continuă de neplăceri, fiind adepții unei politici care să apropie Italia de Marea Britanie, în scopul realizării unui front comun împotriva Germaniei¹⁴⁰. Ca atare, politica externă britanică, care în aparență se pronunța pentru securitatea colectivă, nu era deloc atât de unitară precum părea la prima vedere. Chiar și Winston Churchill a avut ezitățile sale în privința atitudinii pe care Marea Britanie trebuia să o adopte față de situația nou-creată prin invazia armatei italiene în Abisinia, dovadă că pe toată durata verii anului 1935 el nu și-a exprimat niciun punct de vedere, prima sa luare de cuvânt având loc în 25 octombrie, de-abia în a treia zi de dezbateră a Camerei Comunelor¹⁴¹.

Cele mai multe state membre ale Ligii Națiunilor, în frunte cu Marea Britanie și Franța, au aplicat Italiei un embargo comercial începând cu luna decembrie a anului 1935. Această interdicție nu includea însă și petrolul¹⁴², astfel că operațiunile militare ale armatei italiene nu au fost influențate aproape cu nimic, având însă ca efect contrar ralierea populației întregii țări sub conducerea lui Mussolini. Cu siguranță că închiderea Canalului de Suez ar fi fost mult mai eficientă, dar britanicii se temeau că această măsură radicală va duce aproape în

---

¹³⁶ Howard Powers 1954, p. 180.

¹³⁷ Taylor 1999, p. 79.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 80.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Howard Powers 1954, p. 180.

¹⁴² Cabinetul britanic a găsit formula prin care erau combinate atât sprijinul acordat Ligii Națiunilor, cât și apelul pentru evitarea unui nou război pe care opinia publică din Marea Britanie nu-l dorea. Această politică a fost ulterior definită foarte bine de formula „orice sancțiuni, mai puțin războiul” (Kissinger 2002, p. 261).

mod automat la intrarea în război a Italiei contra Marii Britanii, situație de pe urma căreia ar fi profitat doar Germania și Japonia¹⁴³. În plus, deși experții militari britanici nu aveau niciun dubiu că Italia ar fi fost în final înfrântă, ei au scos în evidență dificultățile pe care le-ar fi putut avea Royal Navy în Mediterana, în vreme ce cucerirea Abisinie de către trupele italiene era estimată ca fiind o campanie de lungă durată, ceea ce ar fi permis moderarea lui Mussolini și facilitarea creării unui compromis. Așa cum însă A. J. P. Taylor a scos în evidență, ambele raționamente s-au dovedit a fi greșite, generalii britanici subestimând armata italiană, în vreme ce amiralii au supraestimat forța navală a Italiei:

„Susținătorii britanici ai unui compromis nu fuseseră descurajați de insuccesul lor inițial. Experții militari – din Marea Britanie și nu numai – considerau că o cucerire italiană a Abisinie, deși probabilă, va necesita o perioadă lungă de timp, cel puțin două campanii de iarnă. Până atunci, dificultățile economice l-ar îmblânzi pe Mussolini, iar înfrângerea l-ar domestici pe împăratul Abisinie. Călea spre un compromis ar fi deschisă. În consecință, nu exista niciun motiv de grabă. Guvernul a primit, de asemenea, de la experții în probleme navale, un raport care preciza că flota britanică din Mediterana, chiar întărită cu întreaga flotă din metropolă, nu era mai puternică decât forța combinată italiană, navală și aeriană. [...] Ambele opinii ale experților s-au dovedit eronate în mod flagrant. Opinia militară s-a dovedit greșită în câteva luni, când armata italiană a cucerit întreaga Abisinie până în mai 1936, iar cea navală s-a dovedit greșită în cele mai întunecate zile ale celui de-al Doilea Război Mondial, când flota britanică din Mediterana a mers din victorie în victorie în luptele contra flotei italiene, în ciuda decalajului existent, mult mai nefavorabil decât cel din 1935. [...] Experții și-au greșit calculele. Generalii au subestimat armata italiană, iar amiralii au supraestimat flota italiană”¹⁴⁴.

Această atitudine, nu foarte tranșantă, se poate explica prin faptul că Foreign Office-ul știa că Italia poate fi împăciuită, pe când Germania reprezenta principalul pericol. Pentru mulți membri ai guvernului de la Londra, Mussolini era un „dictator mărunț”, într-o țară care câștigase Primul Război Mondial și care nu avea minorități naționale peste hotare¹⁴⁵. Cu toate acestea, sancțiunile impuse Italiei de către Liga Națiunilor, în care Marea Britanie a avut un rol important, au trezit resentimente în peninsula, precum și critici mai mult sau mai puțin vehemente, italienii fiind de părere că, în ultimul timp, națiunile britanice luate ca întreg deveniseră mai nordice din punct de vedere al concepției mentale și, ca urmare, mai puțin dispuse să înțeleagă și să simpatizeze mentalitatea rasei latine¹⁴⁶.

Planul Laval-Hoare, din decembrie 1935, prin care cei doi miniștri de Externe își propuneau realizarea unui compromis în privința Italiei nu a avut niciun rezultat practic în afara faptului că, în urma criticilor violente ce au apărut în presa din Marea Britanie, Sir Samuel Hoare a fost nevoit să demisioneze din funcție, iar locul său a fost luat de Anthony Eden. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că

¹⁴³ Farmer 1996, p. 88.

¹⁴⁴ Taylor 1999, p. 80-81.

¹⁴⁵ Bosworth 1970, p. 182.

¹⁴⁶ Italienii se refereau la întărirea legăturilor dintre Marea Britanie și țările scandinave și la creșterea influenței opiniei publice americane asupra politicii Foreign Office-ului. Conform aceluiași observator italian, „în ultimii 15 ani Marea Britanie a arătat că este mai prietenă cu Germania, decât cu Franța sau Italia” (Varè 1936, p. 80).

membrii cabinetului fuseseră inițial de acord cu acest plan care era de fapt un compromis, dar reacția dură a cotidienele britanice a fost cea care în final le-a influențat decizia¹⁴⁷. Planul Laval-Hoare a fost dezavuat, conducerea Foreign Office-ului s-a schimbat, dar Marea Britanie a rămas la fel de hotărâtă să nu riște începerea unui război. În primăvara anului 1936, politicienii britanici s-au pronunțat pentru impunerea de sancțiuni în privința petrolului, dar fără a realiza o blocadă navală completă, astfel că Italia a reușit să importe acest produs din SUA. Ca atare, în condițiile în care armata italiană cucerise complet Abisinia, sancțiunile nu au avut niciun efect, iar în iulie 1936, guvernul britanic și Liga Națiunilor au decis să pună capăt aplicării lor. Atitudinea pe care a adoptat-o guvernul de la Londra nu a ajutat nicicum Abisinia, dar a dus la deteriorarea relațiilor anglo-italiene și la o distanțare suficient de mare a lui Mussolini pentru ca acesta să se îndrepte către o alianță cu cel de-al Treilea Reich. Dezamăgit de democrațiile occidentale, dictatorul italian s-a îndreptat către Germania, apropierea fiind facilitată și de afinitățile care existau între regimurile politice din cele două țări. Axa Roma-Berlin s-a constituit la 1 noiembrie 1936, în vreme ce Pactul Anticomintern, la care s-a alăturat și Japonia, a urmat la 25 noiembrie, pentru ca în final să se ajungă la semnarea Pactului de Oțel, la 22 mai 1939.

Intervalul de răscruce din perioada interbelică din punctul de vedere al relațiilor internaționale în Europa s-a întins pe durata a doi ani de zile. Remilitarizarea Renaniei de către Germania, la 7 martie 1936, a însemnat, practic, încheierea perioadei postbelice, în vreme ce anexarea Austriei în primăvara anului 1938 a semnat intrarea în perioada premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial¹⁴⁸. După momentul Anschluss-ului, au urmat schimbări și răsturnări de situații aproape fără întrerupere până când, în final, liderii statelor victorioase s-au întrunit la Potsdam, în iulie 1945, pentru a stabili o nouă ordine în Europa și în lume după cel mai distrugător război ce existase vreodată.

---

¹⁴⁷ În urma înțelegerii dintre Sir Samuel Hoare și Pierre Laval, Italia urma să primească circa o treime din teritoriul Abisiniei care era alcătuită în mare parte din câmpii fertile pe care armata italiană le cucerise deja, în vreme ce împăratul Haile Selassie și-ar fi păstrat vechiul său regat din munți care ar fi avut acces la mare printr-un port din Somalia britanică (ziarul *The Times* a caracterizat acest pasaj ca fiind „un coridor pentru cămile”). Planul odată conceput urma a fi prezentat la Geneva, apoi cu concursul Ligii Națiunilor trebuia impus împăratului Abisiniei, ceea ce ar fi fost „un exemplu splendid repetat la München, de utilizare a mecanismului păcii împotriva victimei agresiunii”. Însă, la puțin timp după ce Hoare a plecat din Paris, nici până astăzi nu se știe cum, ziaristi francezi au aflat de plan, în cele mai mici detalii, pentru ca ulterior acesta să fie preluat de ziarele din Marea Britanie, ceea ce a dus la o adevărată explozie a opiniei publice întrucât înțelegerea de la Paris contravenea în mod flagrant cu ceea ce șeful Foreign Office-ului afirmase la Geneva. Ca o consecință, premierul Baldwin i-a cerut ministrului de Externe să-și denunțe înțelegerea pe care o încheiase cu omologul său francez. Refuzul lui Hoare i-a făcut pe cei mai mulți membri ai Cabinetului să se pronunțe pentru demiterea sa, lucru care s-a și întâmplat în decembrie 1935 (Taylor 1999, p. 82; Oxbury 1985, p. 166; Farmer 1996, p. 88).

¹⁴⁸ Taylor 1999, p. 109. Criza renană din martie 1936 ocupă un loc important în ceea ce a fost considerată ulterior ca fiind „critica lui Churchill” la adresa originilor celui de-al Doilea Război Mondial și rolul avut de Marea Britanie. Pasivitatea anglo-francezilor manifestată față de ocuparea ilegală a zonei demilitarizate din dreapta Rinului, prin care se încălcau prevederile tratatului de la Versailles, cât și ale celui de la Locarno, a fost considerată un moment crucial de către Winston Churchill (Neville 2006, p. 69).

Cu toate că nicio țară nu avea interese mai mari decât Franța ca demilitarizarea Renaniei să fie menținută, chiar politica franceză a fost aceea care a adoptat o atitudine confuză față de acțiunea Germaniei. Impresia pe care o lăsa Franța era aceea că ea pur și simplu își aștepta resemnată soarta în spatele liniei Maginot¹⁴⁹, fără a întreprinde nimic riscant dincolo de frontierele sale atât în Europa Central-Răsăriteană, cât mai ales în Renania¹⁵⁰. Decizia francezilor de a nu riposta, deși aveau o superioritate militară evidentă în acel moment¹⁵¹, marchează înfrângerea lor morală care o va prefigura pe cea din 1940. Adăpostirea armatei franceze în spatele unei linii inexpugnabile reprezenta o concepție militară mai apropiată de ceea ce a *limes*-ului roman sau a Marelui Zid Chinezesc, decât de exigențele cerute de războaiele moderne¹⁵². Pe fondul ezitărilor Franței, remilitarizarea Renaniei nu a fost considerată de britanici ca o acțiune care să

¹⁴⁹ Deoarece în timpul Primului Război Mondial fusese nevoie de trei ani de lupte pentru a se străpunge linia tranșelor germane, aceasta implicând și costuri umane enorme, guvernul francez a fost convins de necesitatea construirii unei linii de fortificații la frontierele sale estice și nord-estice. Ideea a aparținut mareșalului Joffre, dar a fost pusă în aplicare între 1930 și 1935 de André Maginot, ministrul de Război din acea perioadă. Linia Maginot a fost construită de la granița cu Luxemburgul și până la cea cu Elveția, ea constând din trei zone fortificate interdependente. Aici au fost construite cazemate și amplasamente antitanc, precum și o linie modernă de forturi în spatele acestora. A fost considerată un miracol al ingineriei militare din acea vreme, costul total ridicându-se la 7 miliarde de franci, fiind practic impenetrabilă. Datorită opoziției Belgiei, fortificațiile nu s-au extins și la granița franco-belgiană, astfel că granițele Franței tot nu erau complet securizate. Considerând Munții Ardeni o zonă greu accesibilă, conducătorii militari francezi și-au plasat grosul trupelor în zona câmpiilor din nordul Belgiei, dar atacul german s-a produs tocmai prin traversarea acestor munți, trupele Wehrmacht-ului plasându-se între armata franceză și linia Maginot, care nu a fost străpunsă, ci ocolită. Ea era intactă în momentul capitulării Franței (Wheal, Pope 2003, p. 288; Palmowski 2005, p. 95-96). Situația în care s-a găsit Franța în anii '30 ai secolului XX l-a determinat pe istoricul Lucian Boia să conștientizeze faptul că istoria oferă atât de multe învățăminte încât de multe ori nu știm ce să alegem. „Totul s-a experimentat de atâtea ori, încât ar trebui să nu mai avem nicio dificultate în recunoașterea căilor bune și evitarea celor periculoase. Odată acceptat principiul, deschidem cartea istoriei și începem să învățăm din ea. Învățămintele nu lipsesc. Necazul este, poate, că sunt prea multe. Ce alegem din ele? De regulă, generalii sunt în urmă cu un război. Îi fascinează istoria. Pregătesc fiecare nou măcel luând foarte serios în considerație învățămintele celui precedent. Au intrat cu entuziasm în Primul Război Mondial, socotind că va fi un conflict scurt, rezolvat printr-o bătălie decisivă, așa cum fuseseră confruntările armate ale secolului XIX. S-au trezit însă într-un război de poziții, încremenit, an după an, de-a lungul tranșelor și fortificațiilor. Învățând ce era de învățat din această nouă situație, francezii au construit linia Maginot și au așteptat liniștiți cel de-al Doilea Război Mondial. Era o linie peste care nu se putea trece. Germanii nu au trecut-o, au ocolit-o!” (Boia 1998, p. 75).

¹⁵⁰ Kissinger 2002, p. 264.

¹⁵¹ Serviciul militar obligatoriu fusese reintrodus în Germania în 1935, astfel că 1936 reprezenta de-abia al doilea an în care această măsură era în vigoare. Ca atare, trupele Wehrmacht-ului nu erau pregătite pentru a face față unui război de durată, efectivele militare trimise în Renania având ordin să se retragă la cel mai mic semn de rezistență al armatei franceze. Nu puțini oficiali germani s-au temut de consecințele pe care le-ar fi putut avea remilitarizarea Renaniei, în condițiile în care fiecare comandant de regiment avea asupra lui câte un plic sigilat cu ordinul de retragere dacă francezii și englezii ar fi opus o cât de mică rezistență (Waldeck 2006, p. 9; Farmer 1996, p. 90). Chiar și Hitler a recunoscut mai târziu că prin această acțiune își asumase un mare risc, el afirmând: „Dacă francezii ar fi intrat în Renania, am fi fost nevoiți să ne retragem cu coada între picioare” (Schmidt 1951, p. 320. *Apud* Johnson 2003, p. 345).

¹⁵² Boia 2010, p. 103.

merite asumarea riscului producerii unui conflict militar, întrucât, așa cum un diplomat englez remarca despre acțiunea germanilor, de fapt „și-au ocupat grădina din spatele propriei case”¹⁵³. Cei mai mulți politicieni britanici erau de părere că pacea va fi determinată de dezarmare, iar ordinea internațională din Europa trebuia să aibă la bază împăcarea cu Germania. Ca atare, pentru Marea Britanie „era mai important să se îndrepte greșelile de la Versailles decât să se răzbune angajamentele de la Locarno”¹⁵⁴. Pe această linie a concilierii se situează și remarcile lui Anthony Eden, care, la 9 martie, afirma în fața cabinetului că:

„Reocupând Renania Hitler ne-a văduvit de șansa de a-i face acestuia o concesie care altminteri ar fi putut fi un element extrem de util în mâinile noastre în cadrul negocierilor generale cu Germania pe care intenționam să le inițiem”¹⁵⁵.

Britanicii nu doreau să se pripească în luarea unei decizii radicale în privința Germaniei, așteptând ca intențiile lui Hitler să devină mai clare, deși această tactică implica un risc ridicat. Cu cât perioada de așteptare se prelungea, cu atât costurile unei viitoare rezistențe ar fi fost mai mari în cazul în care se dovedea că politica de cedare fusese greșită¹⁵⁶. După trecerea doar a unei zile de la remilitarizarea Renaniei, atitudinea guvernului de la Londra a devenit și mai clară, ministrul de Război comunicându-i ambasadorului german că:

„[...] deși englezii erau pregătiți să lupte alături de Franța în eventualitatea unei incursiuni germane pe teritoriul francez, ei nu vor recurge la arme în urma recentei ocupări a Renaniei. Cei mai mulți dintre ei «n-au dat două cepe degerate» pe faptul că germanii își reocupă propriul teritoriu”¹⁵⁷.

Cu toate acestea, acțiunea lui Hitler din martie 1936 nu a rămas fără nicio consecință pentru politica Foreign Office-ului, teama față de Germania ducând la o oarecare apropiere față de Franța. Garanția oferită de britanici francezilor prin Tratatul de la Locarno s-a transformat într-o promisiune de asistență în cazul în care Franța ar fi fost atacată în mod direct de Germania. Era o schimbare de atitudine radicală, deoarece pentru prima dată în timp de pace Marea Britanie accepta o alianță cu o mare putere continentală, ceea ce arăta fie o dorință de implicare sporită în afacerile europene, fie dovada unei slăbiciuni accentuate¹⁵⁸.

Great Britain's Foreign Policy towards Europe 1919-1939 (I)

(Abstract)

After the victory in the First World War and its participation in the Paris Peace Conference of 1919-1920, Great Britain adopted yet again its traditional balance of power policy among the great powers of Europe, a policy it had so well identified itself with in the past 300 years. Confident in its capacity to defend itself in case of danger, Great Britain obstinately refused, almost throughout the interwar period, to become allies with any of the European states.

---

¹⁵³ Arnstein 1988, p. 313.

¹⁵⁴ Kissinger 2002, p. 266.

¹⁵⁵ Medicott 1969, p. 24.

¹⁵⁶ Kissinger 2002, p. 267.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 266.

¹⁵⁸ Taylor 1999, p. 96.

The frictions between the British and the French manifested as soon as the war ended and originated in the Foreign Office's fear that France was too strong and Germany too weak after the definite defeat of the Germans, which led the British to seek to balance the scales of power on the Continent with every occasion. The argument that France was the dominant military force in Europe and that Germany underwent a much too harsh treatment, was undoubtedly correct in the short run, but it turned out disastrous in the long term as the British leaders failed to see the real threat to the security of the British Isles.

When the time came to define a policy towards Central and Eastern Europe, most British politicians of the 1920s shared Lloyd George's view that the boundaries of this part of the Continent were defective. Thus, to the government in London, the treaties of the Paris Peace Conference were neither sacrosanct nor final. Newly emerged states and those with enlarged territory were unstable and unreliable, while resentment and the spirit of revenge smouldered in Austria, Hungary and Bulgaria.

The Nazi rise to power in Germany did not bring a change in Great Britain's attitude towards the country. After all, Adolf Hitler had become Chancellor on the legal path. In Great Britain there was no trace of fear towards Germany. Conversely, immediately after Hitler's rise to power the fear that Germany might collapse was greater than the thought it would wage an offensive war. Representing a typical example of the model where two or more nations consider it temporarily advantageous for them to be involved in a competition for power and in an arms race which imposes certain limits rather than participate in a chaotic race for increasing their own military power, the Anglo-German Naval Agreement of 1935 won the approval of the Admiralty, Foreign Office and the entire Cabinet.

Amid France's hesitations, the British did not consider the re-militarization of the Rhineland an action that was worth taking the risk of producing a military conflict for. Hitler's action of March 1936 did not remain without consequences for Great Britain's foreign policy, the fear against Germany leading to a somewhat closeness to France. The guarantees the British offered by the Treaty of Locarno turned into a promise for assistance in the event France would undergo a direct attack by Germany. It was a radical shift in attitude as it was the first time that Great Britain accepted an alliance with a major continental power in times of peace.

Abrevieri bibliografice

d'Abernon 1929	- Viscount d'Abernon, <i>The Ambassador of Peace: Lord d'Abernon's Diary</i> , London, 1929.
Anghelescu Irimia 2002	- Mihaela Anghelescu Irimia, <i>Dicționarul universului britanic</i> , București, 2002.
Arnstein 1988	- Walter L. Arnstein, <i>Britain Yesterday and Today. 1830 to the Present</i> , Lexington (Massachusetts), Toronto, 1988.
Barnett 1972	- Corelli Barnett, <i>The Collapse of British Power</i> , London, 1972.
Boia 1998	- Lucian Boia, <i>Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune</i> , București, 1998.
Boia 2010	- Lucian Boia, <i>Franța, hegemonie sau declin?</i> , București, 2010.
Bosworth 1970	- R. J. B. Bosworth, <i>The British Press, the Conservatives, and Mussolini, 1920-34</i> , in <i>JCH</i> , vol. 5, 1970, no. 2, p. 163-182.
Britannica 1994	- <i>The New Encyclopaedia Britannica. Micropaedia</i> , vol. 29, Chicago, Auckland, London, etc., 1994.
Clemens 1999	- Detlev Clemens, <i>The 'Bavarian Mussolini' and His 'Beerhall Putsch': British Images of Adolf Hitler, 1920-24</i> , în <i>EHR</i> , vol. 114, February 1999, no. 455, p. 64-84.
Dilks 1984	- David Dilks, <i>The British Foreign Office Between the Wars</i> , în B. J. C. McKercher, D. J. Moss (ed.), <i>Shadow and Substance in British Foreign Policy, 1895-1939. Memorial Essays Honouring C. J. Love</i> , Edmonton, 1984, p. 181-202.

Sorin Arhire

- Dreyfus *et alii* 2006 - F.-G. Dreyfus, A. Jourcin, P. Thibault, P. Milza, *Larousse. Istoria universală*, București, 2006.
- Duroselle 2006 - Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale 1919-1947*, București, 2006.
- Edwards 1971 - Peter Edwards, *The Austen Chamberlain-Mussolini Meetings*, în *HJ*, vol. 14, March 1971, no. 1, p. 153-164.
- Farmer 1996 - Alan Farmer, *Marea Britanie: Politica externă și colonială 1919-1939*, București, 1996.
- Farmer 1997 - Alan Farmer, *Marea Britanie: Politica externă și colonială 1939-1964*, București, 1997.
- Gilbert 1966 - Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, London, 1966.
- Glenny 1970 - M. V. Glenny, *The Anglo-Soviet Trade Agreement, March 1921*, în *JCH*, vol. 5, 1970, no. 2, p. 63-82.
- Graml 1969 - Hermann Graml, *Europa in der Zwischen der Kriegen*, München, 1969.
- Kissinger 2002 - Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 2002.
- Kurosava 2007 - Fumitaka Kurosava, *Great Britain and Japanese Views of the International Order in the Interwar Period*, în Philip Towle, Nobuko Margaret Kosuge (ed.), *Britain and Japan in the Twentieth Century. One Hundred Years of Trade and Prejudice*, London, New York, 2007, p. 33-45.
- Judt 2008 - Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Iași, 2008.
- Judt 2011 - Tony Judt, *Reflecții asupra unui secol XX uitat. Reevaluări*, Iași, 2011.
- Hall III 1978 - Hines Hall III, *Lloyd George, Briand and the Failure of the Anglo-French Entente*, în *JMH*, vol. 50, June 1978, no. 2, on demand supplement, D 1121-1138.
- Hessell Tiltman 1929 - H. Hessell Tiltman, *J. Ramsay MacDonald*, New York, 1929.
- Howard Powers 1954 - Richard Howard Powers, *Winston Churchill's Parliamentary Commentary on British Foreign Policy, 1935-1938*, în *JMH*, vol. 26, June 1954, no. 2, p. 179-182.
- Hughes 2006 - Michael Hughes, *British Foreign Secretaries in An Uncertain World, 1919-1939*, London, New York, 2006.
- Ironside 1953 - Edmund Ironside, *Archangel 1918-1919*, London, 1953.
- Johnson 2003 - Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne 1920-2000*, București, 2003.
- Layton 1997 - Geoff Layton, *Germany: Al Treilea Reich, 1933-1945*, București, 1997.
- Lăzărescu 1973 - Dan A. Lăzărescu, *Lord Palmerston*, în *Diplomați iluștri*, vol. III, București, 1973, p. 137-217.
- Lowe, Dockrill 1972 - C. J. Lowe, M. L. Dockrill, *The Mirage of Power: British Foreign Policy 1914-1922*, London, Boston, 1972.
- Lynch 2000 - Michael Lynch, *Reacțiune și revoluție: Rusia 1881-1924*, București, 2000.
- MacFie 1979 - A. L. MacFie, *The Straits Question: The Conference of Lausanne (November 1922-July 1923)*, în *MES*, vol. 15, May 1979, no. 2, p. 211-238.
- Medlicott 1969 - W. N. Medlicott, *Britain and Germany: The Search for Agreement 1930-1937*, London, 1969.
- Morgan 1996 - Kenneth O. Morgan, *Lloyd George and Germany*, în *HJ*, vol. 39, 1996, no. 3, p. 755-766.
- Miller 2006 - David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, București, 2006.
- Morgenthau 2007 - Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace*, Iași, 2007.
- Mureșan *et alii* 1984 - Camil Mureșan, Alexandru Vianu, Robert Păiușan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984.
- Neville 2006 - Peter Neville, *Hitler and Appeasement. The British Attempt to Prevent the Second World War*, London, 2006.

Politica externă a Marii Britanii față de Europa 1919-1939 (I)

- Oxbury 1985 - Harold Oxbury, *Great Britons. Twentieth-Century Lives*, Oxford, New York, 1985.
- Palmowski 2005 - Jan Palmowski, *Dicționar Oxford de istorie universală contemporană. De la 1900 până azi*, vol. I-II, București, 2005.
- Pearton 1998 - Maurice Pearton, *The British Reaction to Fascism*, în Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*, Bucharest, 1998, p. 15-26.
- Pekić 2008 - Borislav V. Pekić, *O istorie sentimentală a Imperiului Britanic*, București, 2008.
- Petrescu 1938 - Nicolae Petrescu, *Anglia. Societatea. Statul. Civilizația*, București, 1938.
- Robson 1997 - Mark Robson, *Italia: liberalism și fascism, 1870-1945*, București, 1997.
- Salvemini 1953 - G. Salvemini, *Prelude to World War II*, London, 1953.
- Santalov, Segal 1928 - A. A. Santalov, L. Segal, *The Soviet Union Year Book*, London, 1928.
- Schuker 1976 - Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe*, Chapel Hill, 1976.
- Schmidt 1951 - Paul Schmidt, *Hitler's Interpreter*, London, 1951.
- Taylor 1999 - A. J. P. Taylor, *Originile celui de-al Doilea Război Mondial*, Iași, 1999.
- Vaïsse 2008 - Maurice Vaïsse (coord.), *Dicționar de relații internaționale. Secolul XX*, Iași, 2008.
- Varè 1936 - Daniele Varè, *British Foreign Policy through Italian Eyes*, în *LA*, vol. 15, January - February 1936, no. 1, p. 80-102.
- Waldeck 2006 - R. G. Waldeck, *Athénée Palace*, București, 2006.
- Wheal, Pope 2003 - Elizabeth-Anne Wheal, Stephen Pope, *Dictionary of The Second World War*, Barnsley, 2003.
- Wish 1939 - Harvey Wish, *Anglo-Soviet Relations during Labour's First Ministry (1924)*, în *SEER*, vol. 17, January 1939, no. 50, p. 389-403.

Cuvinte-cheie: politică de echilibru, „problema germană”, politica externă franceză, Europa Central-Răsăriteană, acordul naval anglo-german, criza abisiniană, remilitarizarea Renaniei.

Keywords: balance of power policy, “the German question”, the French foreign policy, Central-Eastern Europe, the Anglo-German Naval Agreement, the Abyssinian Crisis, the re-militarization of the Rhineland.

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. București (s. III, 1922-1947).
Academica	- Academica. Academia Română. București.
ACG	- Anuarul Comitetului Geologic. Institutul Geologic al României. București.
ACMI	- Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaBC	Acta Bacoviensia. Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale. Bacău.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
Acta Siculica	- Acta Siculica. Analele Muzeului Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
ActaZC	- Acta Zoologica Cracoviensia. Institute of Systematics and Evolution of Animals. Kraków.
ADIU	- АРХЕОЛОГИЯ І ДАВННЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. Kiev.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AHR	- Asiatic Herpetological Research. Chengdu Institute of Biology. Chengdu.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „George Bariț” Cluj-Napoca. Cluj-Napoca vezi AIIA.
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AInf	- Archäologische Informationen. Mitteilungen zur Ur- und Frühgeschichte. Bonn.
Altertum	- Das Altertum, Routledge, part of the Taylor & Francis Group.
Aluta	- Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AmAnthropol	- American Anthropologist. Washington, D.C.
AnB	- Analele Banatului; serie nouă. Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Annales de Paléontologie	- Annales de Paléontologie. Association Paléontologique Française. Paris.

Lista abrevierilor

Antaeus	- Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AntTard	- Antiquité tardive. Revue internationale d'histoire et d'archéologie (IVe-VIIIe s.). Turnhout.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
APR	- Acta Palaeontologica Romaniae. Romanian Society of Paleontologists. București.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. Alba Iulia.
AR	- Archeologické rozhledy. Praha.
ARA	- Annual Review of Anthropology. Palo Alto.
ArbInstHalle	- Arbeiten aus dem Institut für Vor- und Frühgeschichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca. Viena.
ArchHung	- Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis. Budapest.
ArchKözl	- Archaeologiai Közlemények. Pesten.
Argesis	- Argesis. Studii și comunicări. Muzeul Județean Argeș. Pitești.
Arheologija	- Archeologija. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
ArhRom	- Arhiva Română. Arhivele Statului. București
AȘUAIC-I	- Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Istorie. Iași.
Athenaeum	- Athenaeum. Studi periodice di litteratura e storia dell'antichità. Pavia.
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Alba Iulia.
AUSB	- Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, sectio Historica. Budapest.
AusgrabFunde	- Ausgrabungen und Funde. Berlin.
AUVT	- Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Târgoviște.
BA	- Biblioteca de arheologie. București.
BÁMÉ	- A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd.
Banatica	- Banatica. Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BC	- Biblioteca și cercetarea. Cluj-Napoca.
BCH	- Bulletin de correspondance hellénique. L'Institut de correspondance hellénique d'Athènes (continuă Bulletin de l'École française d'Athènes- 1868-1871). Atena.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Alba Iulia.
BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BG	- Boabe de grâu. București

Lista abrevierilor

BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIRSNB	- Bulletin de l'Institute Royal des Sciences Naturelles de Belgique. Bruxelles.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. Alba Iulia.
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice. București.
BMJT	- Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie. Alexandria.
BMM	- Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica. Târgu Mureș.
BMMK	- Békés Megyei Múzeumok Közleményei. Békéscsaba.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
BollVerona	- Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona. Verona.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BR	- Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
Britannia	- Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies. The Society for the Promotion of Roman Studies. Cambridge.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BSAF	- Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
BSHNT	- Bulletin de la Société d'Histoire Naturelle de Toulouse. Toulouse.
BSNR	- Buletinul Societății Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. București.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie, București.
Buletin foaie oficială	- Buletin foaie oficială. Iași.
BulletinAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. New York.
BulletinSGF	- Bulletin d'Societe Geologique France. Paris.
Buridava	- Buridava. Studii și materiale. Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoteanu” Vâlcea. Râmnicu Vâlcea
BV	- Bayerische Vorgeschichtblätter. München.
CA	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CAANT	- Cercetări arheologice în aria nord-tracă. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
Carnets de Géologie	- Carnets de Géologie. Brest.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCGG	- Cahiers du Centre Gustave Glotz. Sorbonne (Paris).
CFS	- Courier Forschungsinstitut Senckenberg, Senckenberg Forschungsinstitut und Naturmuseum. Frankfurt am Main.
Ciências da Terra (UNL)	- Ciências da Terra (UNL). Earth Sciences Journal. Caparica.
ClausthalerGeo	- Clausthaler Geowissenschaften. Institut für Geologie und Paläontologie. Clausthal-Zellerfeld.

Lista abrevierilor

CMPUMichigan	- Contributions from the Museum Paleontology. The University of Michigan. Michigan.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, Seria Nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava. Suceava
CommArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Némzeti Múzeum. Budapesta.
Communications	- Communications. École Des Hautes Étude en Science Sociales – Centre D’Études Transdisciplinaires (Sociologie, Anthropologie, Politiques), Paris.
Copeia	- Copeia. American Society of Ichthyologists and Herpetologists. New York.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CRAcadSciParis	- Comptes Rendus De L’Academie Des Sciences. Serie II, Fascicule A - sciences de la Terre et des Planetes. Paris.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Published by Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cumania	- Bács - kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Kecskemét.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. București.
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
DMÉ	- A Debreceni déri Múzeum Évkönyve. Debrecen.
Dolgozatok	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
Dumerilia	- Dumerilia. Association des amis du laboratoire des reptiles et amphibiens du Muséum = AALRAM. Paris.
Eclogae	- Eclogae Geologicae Helvetiae. Swiss Journal of Geosciences. Swiss Geological Society. Zürich.
EHR	- The English Historical Review. Oxford University Press (UK).
Environment & Progress	- Environment & Progress. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca. Facultatea de Știința și Ingineria Mediului. Cluj-Napoca.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
ErdMúzÉvk	- Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve. Kolosvár (Cluj).
EstudiosAlava	- Estudios del Museo de Ciencias Naturales de Alava. Vitoria.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.

Lista abrevierilor

FbÖst	- Fundberichte aus Österreich. Wien.
FK	- Földtani közlöny. Magyarhoni földtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FöldrKözl	- Földrajzi Közlemények. Budapest.
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történelmi Múzeum. Budapest.
Gemina	- Gemina. Timișoara.
Geodiversitas	- Geodiversitas. Museum National d'Histoire Naturelle Paris. Paris.
Gerión	- Gerión. Revista de historia antigua, Universidad Complutense de Madrid. Madrid.
Germania	- Germania. Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
HAC	- Historiae Augustae Colloquia Nova Series. Bari.
Hantkeniana	- Hantkeniana. Periodical of the Department of Palaeontology, Eötvös University. Budapest.
Hermes	- Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. Stuttgart.
Hesperia	- Hesperia. Journal of American School of Classical Studies at Athens. Athens.
Hierasus	- Hierasus. Muzeul Județean Botoșani. Botoșani.
HJ	- The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
Hrisovul	- Hrisovul. Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Arhivistică. București.
HTRTÉ	- A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvei (1880-1913). Deva.
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IA	- International Affairs. Royal Institute of International Affairs. London.
Instrumentum	- Instrumentum (Bulletin du Groupe de travail europeen sur l'artisanat et les productions manufacturées dans l'Antiquité. Montagnac.
Ioan Neculce	- Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei. Iași.
Iranica Antiqua	- Iranica Antiqua. Leiden.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
Îndrumător pastoral	- Îndrumător pastoral. Episcopia Ortodoxă Română de Alba Iulia. Alba Iulia
JAMÉ	- A Nyiregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. Nyiregyháza.
JAMT	- Journal of Archaeological Method and Theory. New York.
JCH	- Journal of Contemporary History. University of Cambridge (UK), University of Wisconsin at Madison (USA).
JMH	- The Journal of Modern History. University of Chicago.
JMV	- Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle (Saale).
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
JRS	- The Journal of Roman Studies. London.
JSP	- Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.

Lista abrevierilor

JTa	- Journal of Taphonomy. Paleontological Network Foundation.
Klio	- Klio. Beiträge zur Alten Geschichte. Berlin.
Korunk	- Korunk. Kolozsvár. Cluj-Napoca.
KözI Debrecen	- Közlemények a Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Régészeti Intézetéből. Debrecen.
Latomus	- Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
MA	- Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului, Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradei. Sibiu (1956-1991). A continuat <i>Revista Teologică</i> , (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
MAGW	- Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
Marburger Studien	- Marburger Studien. Marburg.
Marisia	- Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
Marmatia	- Marmatia. Baia Mare.
Mas de las Matas	- Mas de las Matas. Grupo de Estudios Mastnos. Mas de las Matas.
Materiale	- Materiale și cercetări arheologice. București.
MBGAEU	- Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
MedTrans	- Mediaevalia Transilvanica. Satu-Mare.
MÉFRA	- Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité. Roma.
Mehedinți	- Mehedinți - Istorie și cultură. Drobeta Turnu Severin.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MemMNHistNat	- Memoires du Museum National d'Histoire Naturelle - Serie C: Sciences de la Terre. Paris.
MemPadova	- Memorie degli Istituti di Geologia e Mineralogia dell' Università di Padova. Padova.
MES	- Middle Eastern Studies. The University of Texas at Austin.
MFME StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
MIAK	- Materialy i issledovanija po archeologii Kubani. Krasnodar.
MittUngGeo	- Mitteilungen aus den Jahrbuch der Kön. Ungarische Geologischen Anstalt. Budapest.
MKÉ	- Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Budapest.
MKFIÉ	- A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve. Mitteilungen aus dem Jahrbuch der Kgl. ungar. Geolog. Anstalt. Annales Institutii Regii Hungarici Geologici. Budapest.
MN	- Muzeul Național de Istorie a României. București.
MÖSTA	- Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Österreichischen Staatsarchiv. Wien.
Natl Geogr Res	- National Geographic Research Journal. Washington, D.C.
NeuesJahrGP	- Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie Monatschafte. Stuttgart.
NTS	- The Nordic Textile Journal. University College of Borås. The Swedish School of Textiles.
OJA	- Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc.

Lista abrevierilor

ŐL	- Ősrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
Oltenia	- Oltenia. Studii și comunicări. Arheologie – Istorie. Craiova.
OpuscArchaeol	- Opuscula Archaeologica Radovi Arheološkog zavoda. Zagreb.
Oryctos	- Oryctos. Musée des Dinosaures d'Espéraza.
PA	- Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
PalaeoAfricana	- Palaeontologia Africana. Annals of the Bernard Price Institute for Palaeontological Research, University of the Witwatersrand. Witwatersrand. Johannesburg.
Paleobiology	- Paleobiology. The Paleontological Society. Gainesville.
Palevol	- Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des sciences. Issy-les-Moulineaux.
Pallas	- Pallas. Revue d'études antiques. Université du Mirail. Toulouse.
PamArch	- Památky archeologické. Praha.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
Peuce	- Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
PLoS ONE	- PLoS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PNAS	- Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. Washington.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences.
PPS	- Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-Londra.
Programm Mühlbach	- Programm des evangelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
Renașterea	- Renașterea. Cluj-Napoca.
RÉV	- Revue des études latines. Paris.
RevAquitania	- Revue Aquitania. Revue interrégionale d'archéologie. Aquitaine.
RHSEE/RESEE	- Revue Historique du Sud-Est Européen. Academia Română. București și Paris (din 1963 Revue des Études Sud-Est Européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
RJTRG	- Romanian Journal of Tectonics and Regional Geology. București.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMGM	- Revista Muzeului de Geologie și Mineralogie. Cluj-Napoca.
RMM	- Revista Muzeelor și Monumentelor. București.
RMM-MIA	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.

Lista abrevierilor

RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRL	- Revue Roumaine de Linguistique. Academia Română - Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”. București
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
RVM	- Rad Vojvodanskih muzeja. Novi Sad.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Iași.
SAHIR	- Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae. Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași. Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. București.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Deva.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
SASTUMA	- Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde. Bonn.
SB	- Studia Bibliologica. București.
SBV	- Studia bibliologica Valachica. Târgoviște.
SC (Științele Naturii)	- Studii și Cercetări (Științele Naturii). Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. București (1955-1963).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și cercetări numismatice. București.
SEER	- The Slavonic and East European Review. University College London.
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SMICont	- Studii și materiale de istorie contemporană. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București. București.
SMIMod	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București. București.
SMK	- Somogyi Muzeumok Kozlemenyei. Somogyi Megyei Muzeumok. Kaposwar.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare. Satu Mare.
StudArch	- Studia Archaeologica. Budapest.
StudGeolSalmanticensia	- Studia Geologica. Salmanticensia. Universidad de Salamanca. Departamento de Geología. Salamanca.
StudiaTGCV	- Studia. Theologia Graeco-Catholica Varadiensis. Oradea.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Series Geologia. Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Series Historia. Cluj-Napoca.
Študijne Zvesti AUSAV	- Študijne Zvesti. Archeologickeho Ustavu Slovenskei Akademie Vied. Nitra.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean. Suceava.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Sebeș.
Thrac-Dacia	- Thrac-Dacia. Institutul Român de Tracologie. București.

Lista abrevierilor

Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie. Caransebeș.
Tibiscus	- Tibiscus. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara (1971-1979).
Tisicum	- Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok evkönyve. Szolnok.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vjesnik	- Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VZBGW	- Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien. Wien.
WPZ	- Wiener Prahistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prahistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad. Arad.